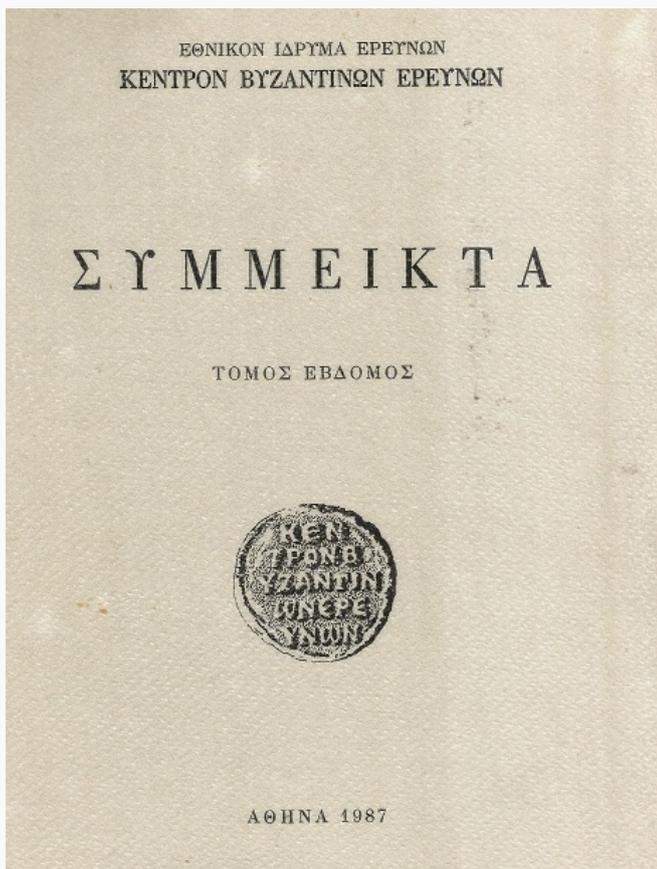

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Υπερφυσικές δυνάμεις, φυσικά φαινόμενα και δεισιδαιμονίες στην ιστορία του Γεωργίου Παχυμέρη

Στέλιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.711](https://doi.org/10.12681/byzsym.711)

Copyright © 2014, Στέλιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Σ. (1987). Υπερφυσικές δυνάμεις, φυσικά φαινόμενα και δεισιδαιμονίες στην ιστορία του Γεωργίου Παχυμέρη. *Byzantina Symmeikta*, 7, 77-100. <https://doi.org/10.12681/byzsym.711>

ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ, ΦΥΣΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΗ*

Στόν άπλοϊκό άνθρωπο, τὰ φαινόμενα τῆς φύσης καί γενικά κάθε τί πού εἶναι ὑπεράνω τῶν δυνατοτήτων του καί ἀδυνατεῖ νά τò ἐρμηνεύσει μέ τή λογική του, προκαλοῦν τò δέος του καί εἶναι αἰτία γιά ποικίλες δοξασίες, προλήψεις καί δεισιδαιμονίες. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἀν καί μορφωμένος καί ἐγκυκλοπαιδικότατος¹, δείχνει ιδιαίτερη εὐαισθησία στήν καταγραφή παρομοίων περιστατικῶν². Προσπαθεῖ τίς περισσότερες φορές νά τὰ ἐντάξει στή

* Μεγάλο μέρος τοῦ ὕλικου συγκεντρώθηκε μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀποδελτίωσης τῆς «Ἱστορίας» τοῦ Παχυμέρη, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖται στά πλαίσια τοῦ προγράμματος «Τράπεζα Πληροφοριῶν Βυζαντινῆς Ἱστορίας» τοῦ ΚΒΕ/ΕΙΕ.

Γιά τὰ ἔξι πρῶτα βιβλία τῆς «Ἱστορίας» οἱ παραπομπές γίνονται στή νέα ἔκδοση τοῦ A. Failler, *Georges Pachymères, Relations Historiques*, τόμ. I-II (CFHB XXIV/1 καί XXIV/2), Παρίσι 1984. Γιά τὰ ἑπτὰ βιβλία τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου οἱ παραπομπές γίνονται στήν ἔκδοση τῆς Βόννης: *Georgii Pachymeris de Michaelis et Andronico Palaeologis libri tredecim. Recognovit Immanuel Bekkerus*. Volumen alterum, (CSHB), Βόννη 1835. Ἡ ἀρίθμηση τῶν βιβλίων πάντως εἶναι συνεχῆς, ἀπό I-XIII, ὅπως θά εἶναι στοὺς ἐπόμενους τόμους τῆς ἔκδοσης Failler, ὁ ὁποῖος ἤδη ἔχει εἰσαγάγει τή συνεχῆ ἀρίθμηση στίς παραπομπές τῶν πρώτων τόμων τῆς ἔκδοσης. Χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης οἱ ἀκόλουθες συντομογραφίες:

Failler: Σχόλια τοῦ Failler στή νέα ἔκδοση τῆς Ἱστορίας.

Failler, *Chronologie I καί II*: A. Failler, *Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère*, *RÉB* 38 (1980), σελ. 5-103 καί 39 (1981), σελ. 145-249.

Failler, *Pachymeriana*: A. Failler, *Pachymeriana quaedam*, *RÉB* 40 (1982), σελ. 187-199.

Γρηγορά Ἱστορία: *Nicephori Gregorae Byzantina Historia, cura L. Schoepeni* (CSHB), τόμ. I-III, Βόννη 1829-1830 καί 1855.

PLP: E. Trapp - H. - V. Beyer - R. Walther - Katja Sturm-Schnabl - E. Kislinger, *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τεύχ. 1-8, (Ἰατρῶν-Εὐστούρης), Βιέννη 1976-1986.

1. Γιά τὸν Γεώργιο Παχυμέρη βλ. H. Hunger, *Die hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. Α', Μόναχο 1978, σελ. 447-453 καί passim.— Failler, σελ. xix-xxiii.— J. Karayannopoulos - G. Weiss, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz*, τόμ. Β', Wiesbaden 1982, σελ. 492-493, ἀρ. 497.

2. Ἀπλή ἀπαρίθμηση μερικῶν χαρακτηριστικῶν περιπτώσεων παραθέτει καί ὁ Hunger, ὁ.π., σελ. 451 καί σημ. 45.

ροή τῆς ἀφήγησής του ὅχι ὡς ἀπλὰ ἀξιοπερίεργα, ἀλλὰ προσπαθώντας νὰ δείξει τὴ συνάφειά τους μὲ συγκεκριμένα ἱστορικά γεγονότα. Στις σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν ἐπιχειρεῖται παρουσίαση καὶ σχολιασμός τῶν περιπτώσεων αὐτῶν, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν τρόπο ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικός ἀντιμετωπίζει τὰ γεγονότα αὐτά, ἀποκαλύπτοντας ὁρισμένες πλευρὲς τῆς ψυχροσύνης του.

1. Ἡ ἀκατανόητη λέξι «ΜΑΡΠΟΥ» καὶ ὁ ρόλος τοῦ Μανουὴλ Διουπάτου (I.11:47,8-51,31).

Ἦταν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1258¹ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε ἐπιστρέψει στὴ Θεσσαλονίκη, μετὰ ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἐκστρατεία τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους τῆς Νικαίας ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου², πληροφόρηθηκε ὅτι ὁ κόμης τῶν βασιλικῶν ἵππων Χαδηγός³ ἔσπευδε νὰ τὸν συλλάβει, ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ Θεοδώρου Β' Λάσκαρι. Ὁ Μιχαὴλ, στενοχωρημένος γιατί γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὁ Θεόδωρος στράφηκε ἐναντίον του, σκέφτηκε νὰ ζητήσει τὴ θεϊκὴ βοήθεια, καὶ ἀπευθύνθηκε στὸν Χαλκούτζη (ὁ ὁποῖος πρόσφατα εἶχε τοποθετηθεῖ Μητροπολίτης Δυρραχίου⁴), ποὺ ἐπίσης βρισκόταν τότε στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Χαλκούτζης ἀνέλαβε νὰ τελέσει τὴ Θεία Λειτουργία

1. Γιὰ τὴ χρονολογία βλ. Failler, *Chronologie I*, σελ. 18.

2. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο βλ. Π. Καλλιγᾶ, *Μελέται Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως*, Ἀθήνα 1894, σελ. 225-231. - Ἀ. Μηλιάρχη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204-1261)*, Ἀθήνα 1898, σελ. 466-476. — Alice Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, Λονδίνο 1912, σελ. 222-238. — C. Chapman, *Michel Paléologue, restaurateur de l'empire byzantin*, Παρίσι 1926, σελ. 25-38. — D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Ὁξφόρδη 1957, σελ. 44-50. — D. Geanakoplos, *Emperor Michael VIII. Palaeologus and the West: A Study in Byzantine-Latin Relations (1258-1282)*, Κλίμπριτζ Μασσαχ. 1959, σελ. 30-31 (ἐλλήν. μτφρ.: Ὁ αὐτοκράτορ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ ἑστὶς 1258-1282. Μελέτη ἐπὶ τῶν βυζαντινο-λατινικῶν σχέσεων, Ἀθήνα 1969, σελ. 36). — M. Aungold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascarids of Nicaea*, Ὁξφόρδη 1975, σελ. 80-97.

3. Δὲν εἶναι γνωστὸ τὸ μικρὸ ὄνομα τοῦ Χαδηγοῦ, ποὺ, ἐκτὸς ἀπὸ κόμης τῶν βασιλικῶν ἵππων εἶχε χρηματίσει καὶ ἑπαρχος (Παχυμέρη, Ἱστορία I.5 καὶ II, σελ. 31 καὶ 47 ἀντιστοίχως). Σύμφωνα μὲ τὸν B. Pančenko, *Krestjanskaja sobstvennost v Vizantii. Zemledelčeskii zakon, i monastyrskije dokumenty*, IRAIK 9 (1904), σελ. 101-102, ταυτίζεται μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Χαδηγό, ποὺ ὑπογράφει ὡς πρωθιερακάρως σὲ ἔγγραφο τῆς Μονῆς Λέμβου (MM IV, σελ. 285, 10-11). Πρβλ. Γ. Γεωργιάδης Ἀρνακάκη, *Οἱ Ἠρώται Ὀθωμανοί*, Ἀθήνα 1947, σελ. 40, σημ. 12. — Τὴν ταύτιση ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Hellené Ahrweiler, *L'Histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317), particulièrement au XIII siècle*, TM I (1965), σελ. 149-150 — Πρβλ. Failler, σελ. 30, σημ. 1.

4. Παχυμέρη, Ἱστορία I.10: 45, 17 — Πρβλ. A. Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XIe au XVIe siècle*, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 205-206.

στή Μονή Ἀκαπνίου¹. Καὶ μέσα στὴν ἡσυχία τῆς νύκτας, ἐνῶ βρισκόταν μόνος του στὸ ναό, ἄκουσε μιὰ μυστηριώδη φωνὴ νὰ ἐπαναλαμβάνει τρεῖς φορές τὴν ἀκατανόητη λέξη «ΜΑΡΠΟΥ». Ἀδυνατώντας ὁ Χαλκούτζης νὰ κατανοήσει τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης, ἐφόσον δὲν θύμιζε λέξη τῆς ἐλληνικῆς ἢ κάποιας ἄλλης γλώσσας, ἀπευθύνθηκε στὸν Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, τὸν Μανουὴλ Δισύπατο². Ὁ Δισύπατος, ἔμπειρος στὴν ἐρμηνεία παρομοίων χρησμῶν, ἔδωσε τὴν ἐξήγηση ὅτι ἡ λέξη εἶναι ἀκροστιχίδα, ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ τῶν λέξεων *Μιχαὴλ ἀναξ Ῥωμαίων Παλαιολόγος ὀξέως ὕμνηθί-σεται*. Ὁ Παχυμέρης δὲν φαίνεται νὰ πιστεύει στὴν ἀξιοπιστία τῆς διήγησης—τότε δὴ τότε λέγεται ἀκοῦσαι...³ ἀρχίζει ἢ ἀναφορά του στὸ ἐπεισόδιο—καὶ παραθέτει στὴ συνέχεια καὶ μιὰν ἄλλη ἐκδοχή: ὅπως πολλοὶ ἔλεγαν, ἡ λέξη «μάρπου» εἶχε συντεθεῖ ἀπὸ τὸν Δισύπατο, ποὺ συνεννοήθηκε μὲ τὸν Χαλκούτζη, νὰ προσποιηθεῖ ὁ τελευταῖος ὅτι ἄκουσε τὴν παράξενη αὐτὴ λέξη καὶ νὰ ζητήσει κατόπιν τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς. Ὁ Δισύπατος τότε δῆθεν θὰ ἐρμήνευε τὴ λέξη καὶ θὰ ἐξηγοῦσε ὅτι προαναγγέλλει δόξες καὶ τιμὲς γιὰ τὸν Μιχαήλ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν θὰ ἔδιναν θάρρος καὶ στὸν Μιχαήλ, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς δύσκολες περιστάσεις τῆς στιγμῆς, ἀλλὰ καὶ θὰ ἦταν κατοχυρωμένοι σὲ περίπτωση διάψευσης τῆς «πρόβλεψῆς» τους, προβάλλοντας τὴ δικαιολογία ὅτι τὸ «μάρπου» δήλωνε κάτι ἄλλο, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ προσδιορίσουν. Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης φαίνεται λοιπὸν ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ σχεδίου. Παραμένει πάντως τὸ ἐρώτημα, ποιά ἦταν τὰ κίνητρό του; Ἦταν πράγματι ὁ σκοπὸς του νὰ ἐνθαρρύνει τὸν Μιχαήλ, ἢ μήπως σκόπευε νὰ τὸν ἐπηρεάσει, ὥστε νὰ μὴν προβάλλει ἀντίσταση στὸν Χαδηνὸ καὶ νὰ ὀδηγηθεῖ στὸν Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρι, ἔχοντας τὴν ἐλπίδα ὅτι βαδίζει πρὸς τὴ δόξα, ἐνῶ πιθανότατα θὰ ἐξοντωνόταν; Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ φαίνεται πιὸ πιθανή, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴ μετέπειτα στάση τοῦ Δισυπάτου. Μετὰ ἀπὸ ἕναν χρόνον⁴ ἦταν ὁ μόνος ποὺ προέβαλε ἀντιρρήσεις καὶ ἐπέμεινε περισσότερο ἀπὸ ὅλους νὰ μὴν παραγκωνισθεῖ ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Ἰωάννης Δ΄ Λάσκαρις⁵ (καὶ μάλιστα ὁ Μιχαήλ τότε τοῦ θύμιζε τὸ «μάρπου» καὶ τὶς προβλέψεις ποὺ εἶχε κάνει⁶). Λίγο καιρὸ ἀργότερα, ἀντιτάχθηκε (μὲ τὸν Ἀνδρόνικο Σάρδεων⁷)

1. Γιὰ τὴ Μονὴ Ἀκαπνίου βλ. R. J a n i n, *Les églises et les monastères des grands centres Byzantins*, Παρίσι 1975, σελ. 347-349.

2. Βλ. *PLP*, ἀρ. 5544.

3. Παχυμέρης, *Ἱστορία* I.11: 49, 1.

4. Βλ. F a i l l e r, *Chronologie* I, σελ. 39-44.

5. Παχυμέρης, *Ἱστορία* II.8: 145, 5.— Πρβλ. Μ η λ ι α ρ ά κ η, ὅ.π., σελ. 499-509, 536-546.— Α ἰ κ α τ ε ρ ί ν η ς Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ῦ λ ο υ, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσεις καὶ στέψεις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Ἀθήνα 1956, σελ. 180-184.— A n g o l d, ὅ.π., σελ. 80-97.

6. Παχυμέρης, *Ἱστορία*, II.8: 145, 8-10.— Πρβλ. Μ η λ ι α ρ ά κ η, ὅ.π., σελ. 542.— Ἰ. Σ υ ζ ο υ τ ρ ῆ, *Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν*, *Ἑλληνικά* 2 (1929), σελ. 280-287.

7. Γιὰ τὸν Μητροπολίτη αὐτὸν βλ. Ἔ ρ α ς Α. Β ρ α ν ο ῦ σ η, *Ἐνας ἀχρονολόγητος*

στήν ανάρρηση του Νικηφόρου στον πατριαρχικό θρόνο¹. Ὁ λόγος πού προβλήθηκε ἦταν ἡ ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ παραγκωνισμένου Ἀρσενίου Β', στήν οὐσία ὅμως ἀντιδροῦσαν γιά χάρη τοῦ νεαροῦ Ἰωάννη Δ'², ὅπως εὐστοχα δηλώνει ὁ Παχυμέρης, μέ μιᾶ φράση πού ἀποκαλύπτει τὸ πολιτικὸ ὑπόβαθρο τῆς διαφωνίας τῶν δύο ἀρχιερέων: τῷ δοκεῖν μὲν ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου κακῶς παρορθέτος ἐζήλων, τῷ δὲ κοιντομένῳ καὶ ὑπὲρ ὧν ὁ πατριάρχης ζηλῶν, ὡς τέως οὐκ ἀνυστῶν, ἐπεχώρει³. Εἶναι φανερὴ λοιπὸν ἡ φιλολασκαρικὴ τοποθέτηση τοῦ Δισυπάτου⁴. Πιθανότατα μὲ τὸ τέχνασμα τοῦ ἀπέβλεπε στήν ἐξόντωση ἐνὸς ἐπικινδύνου ἀντιπάλου. Στὴ συνείδηση τῶν συγχρόνων του, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἦταν ὁ ἀνερχόμενος ἰσχυρὸς ἄνδρας καὶ ὁ ἐπικρατέστερος διάδοχος τοῦ ἀρρώστου Θεοδώρου Β'. Οἱ οἰκογενειακὲς βλέψεις τῶν Παλαιολόγων στὸ θρόνο ἀνάγονται στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα, ὅταν ἡ γιὰ τοῦ Μιχαὴλ, ἡ Εἰρήνη, κόρη τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου καὶ σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Παλαιολόγου εἶχε ὑποδειχθεῖ ὡς διάδοχος⁵. Ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους καὶ ἡ ἀνοδος τῶν Λασκαριδῶν στὴ Νίκαια δὲν ἐκμηδένισε τίς βλέψεις τῶν Παλαιολόγων στὸ θρόνο. Πολλὲς φορές ἔχει τονιστεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μιχαὴλ, ὅταν ἦταν νήπιος, ἡσύχαζε μόνο ὅταν ἡ ἀδελφή του τοῦ τραγουδοῦσε ὅτι θὰ εἶναι ὁ ἀπελευθερωτὴς τῆς Κωνσταντινούπολης ὅταν θὰ μεγαλώσει⁶ — συνδυασμὸς τῆς οἰκογενειακῆς φιλοδοξίας τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν προσδοκιῶν τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας γιά τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης⁷. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράξενο τὸ ὅτι ὁ Μιχαὴλ, μεγαλώνοντας σὲ παρόμοιο περιβάλλον, φιλοδοξοῦσε νὰ ἀνέλθει στὸ θρόνο, καὶ τὸ ὅτι προκλήθησαν ἐπανελημμένες συγκρούσεις του μὲ τὸν Ἰωάννη Γ' Βατάτζη καὶ τὸν Θεόδωρο Β'⁸. Ὁ Δισύπατος λοιπὸν δὲν ἔκανε τίποτε πε-

ὀρισμὸς τοῦ ἀρχιεπίου τῆς Πάριου καὶ ὁ Μητροπολίτης Σάροδων Ἀνδρόνικος (17' αἰ.), Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδης, Βενετία 1974, σελ. 17-26, κυρίως σελ. 23-25

1. Γιά τὴ χρονολογία βλ. Failler, *Chronologie* I, σελ. 45-53.

2. Πρβλ. Failler, σελ. 167, σημ. 4.

3. Παχυμέρης, Ἱστορία II.17: 167, 17-18.

4. Κατὰ τὸν Συκουτρῆ, ὅ.π., σελ. 313-314, πρέπει ὁ Μανουὴλ Δισύπατος ἀρχικὰ νὰ διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν Μιχαὴλ, δὲν νομίζω ὅμως ὅτι δικαιολογεῖται ἡ τόσο ἀπότομη μεταστροφή του.

5. Βλ. V Laurent, *La généalogie des premiers Paléologues*, Byzantion 8 (1933), σελ. 125-149, κυρίως σελ. 145. — Geanakoplos, ὅ.π., σελ. 18 (ἑλλην. μτφρ. σελ. 28).

6. Παχυμέρης, Ἱστορία II.23: 181, 2-6. — Πρβλ. Geanakoplos, ὅ.π., σελ. 19 (ἑλλην. μτφρ. σελ. 29).

7. Οἱ προσδοκίαι αὐτὲς καὶ οἱ σχετικὲς συζητήσεις ἀντανακλῶνται καὶ σὲ ἄλλο χωρίο τοῦ Παχυμέρη (II.27: 203, 10-21), ὅπου δηλώνει ὅτι ἄκουσε τὸν πατέρα του καὶ κάποιον ἄλλο συμπολίτη τους νὰ λένε ὅτι ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης θὰ γίνεαι ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο, τὸν Ἀλεξόπουλο καὶ τὸν Κουτρετζάκη. — Πρβλ. Μηλιαράκη, ὅ.π., σελ. 597.

8. Βλ. κυρίως Geanakoplos, ὅ.π., σελ. 21-32 (ἑλλην. μτφρ. σελ. 27-37). — Πρβλ.

ρισσότερο από τὸ νὰ διατυπώσει στὴν «ἀκροστιχίδα» πολὺ παραστατικὰ τὶς οἰκογενειακὲς φιλοδοξίες τῶν Παλαιολόγων καὶ τὶς προσωπικὲς βλέψεις τοῦ Μιχαήλ, προδιαγράφοντας ἐξελιζομένης ἀναμενόμενες ἀπὸ πολλοὺς¹. Ὁ μυστηριακὸς χαρακτήρας τῆς ὅλης ἱστορίας, μὲ τὴ θεϊκὴ μεσολάβηση, ἀποδίδει περισσότερη ἐπισημότητα στὴν ὑπόθεση καὶ καθιστᾷ περισσότερο ἀληθοφανῆ τὴν ἱστορία, ἀπόρροια τῶν διαμαχῶν τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μιχαήλ φαίνεται ὅτι πείστηκε ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς προβλέψεις τοῦ Δισυπάτου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι θεώρησε τὴ στιγμή κατάλληλη γιὰ νὰ ἐπανέλθει². Ἀκολούθησε τὸν Χαθηνὸ χωρὶς ἀντίρρηση, ἀλλὰ καὶ πολὺ στενοχωρημένος (ὅπως διηγεῖται στὴ συνέχεια ὁ Παχυμέρης³), καὶ χρειάστηκε ἄλλη μιὰ σύμπτωση γιὰ νὰ ἀλλάξει ἢ διάθεσή του: παρακάλεσε τὸν Χαθηνό, ποὺ ἦταν γνωστὸς καλλιφῶνος, νὰ ψάλει κάτι. Ἐκεῖνος αὐθόρμητα ἄρχισε τὸ τροπάριο τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων *Νῦν προφητικὴ πρόρρησις πληρωθῆναι ἐπείγεται*⁴. Ὁ χαρακτηριστικὸς αὐτὸς στίχος συνετέλεσε ὥστε νὰ ἐνθαρρυνθεῖ ὁ Μιχαήλ, θεωρώντας ὡς προφητικὴν πρόρρησιν ὅλα ὅσα εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Μανουὴλ Δισύπατος.

2. Ὁ χρῆσμός τῶν Τράλλεων (VI.20:593,5-595,11).

Τὸ 1280⁵ ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἔστρεψε τὴν προσοχή του στὴ Μικρὰ Ἀσία, ποὺ κινδύνευε ἀπὸ τοὺς Τουρκομάνους. Ὁ Μιχαήλ ἔστειλε μαζί μὲ τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα καὶ τὸ γιό του Ἀνδρόνικο, ὡς ἀρχηγὸ τῆς ἐκστρατείας. Φθάνοντας στὶς Τράλλεις, κατεστραμμένες ἀπὸ τοὺς Τουρκομάνους δεκαπέντε περίπου χρόνια νωρίτερα, ὁ Ἀνδρόνικος ἀποφάσισε νὰ τὶς ἀνοικοδομήσει, ἐπειδὴ ἡ τοποθεσία τοῦ ἄρесе πολὺ. Ἦθελε ἐπίσης νὰ τὶς μετονομάσει σὲ Ἀνδρονικόπολη ἢ Παλαιολογόπολη⁶. Οἱ ἐργασίες τῆς ἀνοικοδόμησης ἄρχισαν καὶ ὁ

καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ παραθέτει ὁ Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Μελέτες Βυζαντινῆς Ἱστορίας 11ου-13ου αἰώνα*, Ἀθήνα 1986, σελ. 129-130, σημ. 184.

1. Πρβλ. G. C z e b e, *Studien zum Hochverratsprozesse des Michael Paläologus im Jahr 1252*, BNJ 8 (1931), σελ. 59-98, κυρίως σελ. 66 καὶ σημ. 1, ὅπου λόγος γιὰ τὴ λαϊκὴ μυθολογία γύρω ἀπὸ τὸν «νέο Κωνσταντῖνο».

2. Πρβλ. G e a n a k o p l o s, ὁ.π., σελ. 31-32 (ἐλλ. μτφρ. σελ. 37), ὅπου καὶ ἡ εἰκασία ὅτι ἴσως ὑπῆρχε καὶ κάποιο σχέδιο συνωμοσίας μεταξὺ τοῦ Μιχαήλ καὶ εὐγενῶν δυσαρεστημένων ἀπὸ τοὺς Λασκαρίδης.

3. Παχυμέρης Ἱστορία I. 41:51, ²⁰⁻³¹.

4. Πρβλ. Μηλιάρακη, ὁ.π., σελ. 174.

5. Γιὰ τὴν χρονολογία βλ. Failler, *Chronologie II*, σελ. 242.

6. Πρβλ. P. Wittke, *Das Fürstentum Mentesehe. Studie zur Geschichte Westkleinasiens*, Κωνσταντινούπολη 1934, σελ. 26-27.— P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin. Byzance et Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Παρίσι 1957, σελ. 14-15.— Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of*

Ἄνδρονίκου γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς πόλης, στὴν ὁποία σίγουρα θὰ προβλήθηκαν ἀντιρρήσεις, ἀφενὸς λόγῳ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς πόλης, ποὺ μαστιζόταν ἀπὸ λειψυδρία (ὅπως τόσο παραστατικὰ περιγράφει ὁ Παχυμέρης¹), ἀφετέρου λόγῳ τῆς τουρκομανικῆς ἀπειλῆς, τὴν ὁποία τελικὰ δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ πόλις. Ἄλλὰ καὶ ὡς ἀπώτερος στόχος τοῦ χρησιμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ προσπάθεια προβολῆς τοῦ νεαροῦ Ἄνδρονίκου. Ἄργα ἢ γρήγορα θὰ ἐκαλεῖτο νὰ διαδεχθεῖ τὸν πατέρα του Μιχαήλ. Ἦταν ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ κύρος τοῦ μελλοντικοῦ νέου αὐτοκράτορα, καὶ ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ αὐτὴν, ὅπου ἡ ἀνάμνησι τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας καὶ τῶν Λασκαριδῶν ἦταν πάντοτε ζωντανή, ἐνῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πολιτικούς λόγους, καὶ οἱ θρησκευτικὲς ἔριδες δημιουργοῦσαν προβλήματα, ἐφόσον οἱ Μικρασιάτες στὴν πλειοψηφία τους ἦταν ὀπαδοὶ τοῦ ἐκπτώτου Πατριάρχου Ἀρσενίου².

3. Τὸ ἀνεξιχνίαστο τῆς Θείας Βούλησις (VII.28:77,13-80,12) καὶ οἱ εἰκόνες ποὺ δακρῶζουσι ἢ αἰμορροοῦσι (VII.30:81,13-83,7).

Μὲ ἰδιαίτερη συγκίνηση περιγράφει ὁ Παχυμέρης γεγονότα, τὰ ὁποία κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι δείγματα τῆς Θείας Προνοίας. Τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς τοῦ 1284, μετὰ τὴ Θεία Λειτουργία καὶ ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ τοποθετήσουσι τὸ ἀντίδωρο στὰ πανέρια γιὰ τὴ διανομὴ του στοὺς πιστούς, βρῆκαν μέσα σὲ κάποιον πανέρι ἕνα τεμάχιο ἄρτου τόσο σαπισμένον καὶ μαῦρον, ποὺ δὲν φαινόταν ὡς ἄρτος, ἀλλὰ πιὸ πολὺ ἔμοιαζε μὲ θηριακί. μὲ θρύμματα ἀντιδότου γιὰ

ἐπίσης νὰ ἀνασυνθέσει τὸ χρησμὸ σὲ ἑξαμέτρους καὶ θεωρεῖ πιθανὸν τὸ ὅτι ἡ συγγραφὴ του ὀφείλεται στὸν Θεόδωρο Μετοχίτη. Πρβλ. ἐπίσης *Nikephoros Gregoras. Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike. Übersetzt und erläutert von J. L. van Dieten*, Στουτγάρδη 1973, σελ. 261-262.

1. Παχυμέρης, Ἱστορία VI.20: 595, 12-597, 3.— Πρβλ. W. R a m s a y, *The Historical Geography of Asia Minor*, Λονδίνο 1890, σελ. 88, 113.

2. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Κύπριος (*PLP*, ἀρ. 4590), ὑποστηρικτῆς τῶν Μιχαήλ καὶ Ἄνδρονίκου Παλαιολόγου, στὸ ἐγκώμιό του γιὰ τὸν δεῦτερον (ἐκδ. J. F. B o i s s o n a d e, *Anecdota Graeca e codicibus regis*, τόμ. Α', Παρίσι 1829 (ἀνατύπ. Hildesheim 1962), σελ. 359-393· πρβλ. PG 142, στ. 387-418), ἀναφέρεται μόνον στὴν ἀνοικοδόμησι τῶν Τράλλεων καὶ ἐξαιρεῖ τὴ σημασία της, ἀποφεύγοντας νὰ μιλήσει γιὰ τὸ χρησμὸ. Δὲν κάνει λόγο οὔτε γιὰ τὴ σύντομη καταστροφὴ τῆς πόλης. Πιθανότατα βέβαια τὸ ἐγκώμιον νὰ εἶχε γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης (πρβλ. L e m e r l e, ὅ.π., σελ. 255), ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς. Σημειωτέον ὅτι ὁ K. K r u m h a c h e r, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, Μόναχο 1897², σελ. 477 (ἐλλην. μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Β', σελ. 139), χαρακτηρίζει τὸ ἐγκώμιον αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Μιχαήλ Η'. «δουλοπρεπῆ προίοντα» καὶ «ἀηδέστατα δοκίμια» τοῦ εἴδους.

δηλητηριώδη δήγματα. Ὁ ἱερέας καὶ οἱ πιστοὶ φοβήθηκαν καὶ δὲν ἤξεραν τί ἔπρεπε νὰ κάνουν. Μετὰ ἀπὸ πολλὰς διαβουλεύσεις, ἀποφασίστηκε νὰ ριφθεῖ τὸ τεμάχιο αὐτὸ στὸ χωνευτήρι τῆς ἐκκλησίας. Ὅρισμένοι βέβαια ἐξήγησαν μὲ ὀρθολογισμό τὸ γεγονός, εἰκάζοντας ὅτι μᾶλλον ὁ ἄρτος εἶχε ξεχαστεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα τοῦ προηγούμενου ἔτους, ὅταν συνέβη ἡ ἐσπευσμένη ἀνάρρηση τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹. Ἀλλὰ ὁ Παχυμέρης, ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὸ γεγονός, θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ τὸ ἀναφέρει. Ἡ ἀποσιώπηση τοῦ συμβάντος θὰ ἦταν βάρος γιὰ τὴ συνείδησή του καὶ ἀντίθετη μὲ τὴ διακήρυξή του ἡδη ἀπὸ τὸ προοίμιό τῆς Ἱστορίας του ὅτι ἱστορίας ψυχῆ ἢ ἀλὶθτεία². Ὅπως γράφει, τῷ ἐκόντα παρατρέχειν τὸ ξυμπεσὸν ἐκ δαιμονίου οἶμαι προνοίας ὑπαινίοντο ἂν ἢ καθ' ἱστορίαν ἀλὶθτεία³. Ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ οἱ μελλοντικὲς ἐπιπτώσεις του εἶναι, κατὰ τὸν ἱστορικό, δύσκολο νὰ ἀνευρεθοῦν, ὅσο κι ἂν κουρασθοῦν μερικοὶ ἐρευνηκότες, ἐφόσον πρόκειται γιὰ θεῖο θέλημα, καὶ κανένας δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξιχνιάσει τὴ θεία Βούληση. Καὶ προσθέτει ὅτι ὅποιος θεωρεῖ τυχαῖα τὰ γεγονότα, στὰ ὅποια εἶναι φανερὴ ἡ ἐκδήλωση τῆς Θείας Προνοίας, μαίνεται. Χρησιμοποιεῖ μάλιστα ὁ Παχυμέρης στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν ἔκφραση τοῦ Πινδάρου *μανίαισιν ὑποκρέκει*⁴.

Λίγο καιρὸ ἀργότερα νέα παράδοξα γεγονότα: Σὲ ἓνα δημόσιο οἰκοδόμημα, δίπλα στὸ ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας, εἰκόνα τῆς Θεοτόκου γιὰ πολλὰς ἡμέρας ἐδάκρυζε. Ἦταν τόσα πολλὰ τὰ δάκρυα ὥστε καὶ σπύγγοις τὸ ἐκρέον συναγεσθαι⁵. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀνδρόνικος ἦλθε καὶ προσκύνησε, καὶ διέταξε νὰ ἀσφαλίσθῃ τὸ οἶκημα. Καὶ πάλι ὅμως ἡ εἰκόνα συνέχισε νὰ δακρύζει, ἐνῶ ἀπὸ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, στὴν συνοικία τῶν Χαρσίου⁶, ἔτρεχε ἄφθονο αἷμα. Γιὰ τὸν δεισιδαίμονα Ἀνδρόνικο ἔλα αὐτὰ ἦταν δεῖγμα θεϊκῆς δυσαρρεσκείας. Προσπάθησε λοιπὸν καὶ πάλι νὰ συμφιλιώσῃ τοὺς Ἀρσενιάτες καὶ τοὺς ἀντιαρρε-

1. Βλ. τὴν περιγραφή τοῦ Παχυμέρη, Ἱστορία VII.15:42, 12-49, 3. Καὶ στὴν ἐπιτομὴ τῆς «Ἱστορίας» δίνεται ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι ξεχάστηκε ὁ ἄρτος ἀπὸ τὸν προηγούμενο χρόνο καὶ ὅτι τοῦτο μέγα σημεῖον τινὲς τῶν μικροθαναμάστων ὑπέλαβον, ὅπως ἐκδίδει τὸ κείμενο ὁ Roussines στὶς σημειώσεις του (τόμ. II, σελ. 733-734), κατηγοριάζοντας συγχρόνως τὴν εὐήθη δεισιδαιμονίαν (ἐλληνικὰ στὸ κείμενο) τοῦ Παχυμέρη.

2. Παχυμέρη, Ἱστορία I.1:23, 18.

3. Παχυμέρη, Ἱστορία VII.28:78, 10-11.

4. Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸν ἑνταῖο Ὀλυμπιονικό. Τὸ πλήρες χωρίο (στ. 37-39):

ἔπει τό γε λαιδοῦσθαι θεοῖς
ἔχθρὰ σοφία, καὶ τὸ κωνᾶσθαι παρὰ καιρὸν
μανίαισιν ὑποκρέκει

(βλ. *Pindari Carmina cum Fragmentis. Pars I. Epinicia*, Ed. B. Snell - H. Maehler, Λεψία 1980, σελ. 37).

5. Παχυμέρη, Ἱστορία VII.30:82, 2.

6. Βλ. Janin, *Constantinople Byzantine*, Παρίσι 1964², σελ. 329.

νιάτες, ώστε να αποκατασταθεί ή ειρήνη στην εκκλησία. Οι περισσότεροι βέβαια, όταν πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1280 καὶ τὶς ἀρχές τῆς ἐπομένης οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου προωθήθηκαν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη καὶ κατέλαβαν τὴν Τρίπολη καὶ τὴν Πτολεμαίδα¹, θεώρησαν ὅτι δάκονα γὰρ ἐκεῖνα καὶ αἵματα πρὸς τὰ μακρὰν ἡμῶν ἀνεφέροντο², καὶ παρηγορήθηκαν, ἂν καὶ ἦταν γνωστὸ ὅτι ὅπου τὸ τῶν δεινῶν σημεῖον, ἐκεῖ ξυμβαίνει καὶ τὸ ἀποτελεσμα γίνεσθαι³.

4. Τὸ ὄνομα τῆς Σιμωνίδας καὶ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι (IX.32:276,17-277,15).

Ὅταν ὁ Παχυμέρης φθάνει στὸ σημεῖο τῆς ἐξιστόρησης τοῦ συνοικεσίου τῆς πεντάχρονης Σιμωνίδας καὶ τοῦ Στέφανου Milutin⁴, θεωρεῖ καλὸ νὰ παρεμβάλει μιὰ σύντομη διήγηση γιὰ τὸ λόγο πού ἡ κοπέλα πῆρε αὐτὸ τὸ ὄνομα. Σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορικό, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β΄ ἦταν πολὺ στενοχωρημένος γιὰ τὴν ἀπώλεια δύο ἢ τριῶν κοριτσιῶν, πού πέθαναν σχεδὸν μόλις γεννήθηκαν. Ὅταν γεννήθηκε ἡ Σιμωνίδα, γιὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ τὸ ἴδιο, καὶ ἐπειδὴ ἤθελε πάρα πολὺ νὰ ἔχει καὶ θήλεις ἀπογόνους, ἄκουσε τὴ συμβουλή μιᾶς γυναίκας, πού τοῦ πρότεινε νὰ πάρουν τὶς εἰκόνες τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων καὶ νὰ ἀνάψουν δώδεκα ἰσομήκη κεριὰ σὲ κάθε μία. Τὸν συνεβούλευσε ἐπίσης ἡ γυναίκα νὰ ψάλλονται ὕμνοι γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ νεογέννητου μέχρι νὰ σβήσουν ὅλα τὰ κεριὰ, νὰ προσέξουν ὅμως σὲ ποιὰ εἰκόνα ἀντιστοιχεῖ τὸ κερὶ πού θὰ μείνει τελευταῖο. Στὸ νεογέννητο θὰ ἔπρεπε νὰ δώσουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου αὐτοῦ. Πράγματι ἀκολουθήθηκαν οἱ συμβουλές τῆς γυναίκας, καὶ ἐπειδὴ τελευταῖο ἔμεινε τὸ κερὶ πού ἀντιστοιχοῦσε στὴν εἰκόνα τοῦ Σίμωνα, ἡ νεογέννητη ὀνομάστηκε Σιμωνίς. Ἡ διήγηση ἀπηχεῖ λαϊκὲς ἀντιλήψεις καὶ συνήθειες σχετικὰ μὲ τὸ βάπτισμα καὶ τὴν ὀνοματοθεσία τῶν παιδιῶν, πού ἀνάγονται σὲ παλαιότερες ἐποχές⁵. Σωστὰ παρατηρήθηκε ὅτι τὸ ἐπεισόδιο, σὲ

1. Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ δύο Βραχέα Χρονικά: 26 Ἀπριλίου 1289 καταλαμβάνεται ἡ Τρίπολη καὶ 18 Μαΐου 1291 ἡ Πτολεμαίδα (Acre - Akka). Βλ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken* (CFHB XII/1-3), Βιέννη 1975-79, τόμ. Α', σελ. 203. Βλ. καὶ παρακάτω, σελ. 92.

2. Παχυμέρη Ἱστορία, VII.32:86, 20-87, 1.

3. Παχυμέρη Ἱστορία VII.32:87, 5-6.

4. Παχυμέρη Ἱστορία IX.31:276, 6 16.—Πρβλ. Γρηγορᾶ Ἱστορία VI.9:1.203, 15-204, 4.—Βλ. ἐπίσης A. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Μόναχο 1938, σελ. 41-42, ἀρ. 65.—G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963³, σελ. 403.—D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1153*, Λονδίνο 1971, σελ. 251-252.—I. Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe. Le cralj Milutin*, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 37-38.—Nicol, *Last Centuries*, ὁ.π., σελ. 126-127.

5. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Νεοελληνικὴ Μυθολογία, Μέρος Β'*, Ἀθήνα 1874, σελ. 212-213 καὶ σημ. 1.—Α. Χ. Μπούτουρα,

συνδυασμό με τὸ συνοικέσιο τῆς Σιμωνίδας μετὰ ἀπὸ πέντε χρόνια. εἶναι χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ ἀδιεξόδου καὶ τῶν δυσκολιῶν τοῦ Ἀνδρονίκου στὴν ἐξωτερικὴ του πολιτικὴ, ὥστε τὸ μικρὸ αὐτὸ πεντάχρονο παιδί νὰ τὸ παντρέψει καὶ νὰ τὸ θυσιάσει οὐσιαστικὰ στὰ πολιτικὰ συμφέροντα, παρὰ τὴν ἀγωνία του γιὰ τὸ ἂν θὰ ἐπιζήσει καὶ τὴν τόση φροντίδα του νὰ τὸ θέσει ὑπὸ τὴν προστασία ἐνὸς ἁγίου.¹

5. Τὰ ὄνειρα

α. Τὸ ὄνειρο τοῦ Ἰωάννη Βέκκου (II.19:171, 5-23)

Ἐνῶ λίγοι ἐκκλησιαστικοὶ εἶχαν τὸ σθένος νὰ ἀντισταθοῦν δημόσια στὸν Μιχαήλ, ἔταν παραγκώνισε τὸν Ἀρσένιο, μέσα σὲ ἐννέα μῆνες συνέπεσε νὰ πεθάνουν τουλάχιστον δέκα ἄρχοντες τῆς ἐκκλησίας. Ἡ συρροὴ αὐτῆ τῶν θανάτων ἀποδίδεται στὴ Θεία Δίκη, ὡς τιμωρία προφανῶς γιὰ τὸ ὅτι δὲν τάχθησαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ αὐτοὶ ἄρχοντες μετὰ τὸ μέρος τοῦ Ἀρσενίου. Προειδοποίησε γιὰ τοὺς θανάτους αὐτοὺς ἦταν ἓνα ὄνειρο ποὺ εἶχε δεῖ ὁ Ἰωάννης Βέκκος². τότε μέγας χαρτοφύλαξ καὶ δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα Πατριάρχης. Τὸ ὄνειρο τὸ διηγήθηκε ὁ ἴδιος ὁ Βέκκος μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια σὲ ἓναν ὄμιλο ἀκροατῶν, μετὰ τῶν ὁποίων βρισκόταν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παχυμέρης. Στὸ ὄνειρο, οἱ ἄρχοντες διέσχισαν ἔφιπποι μιὰ πεδιάδα. "Ὅταν ἔφθασαν στὶς ὄχθες ἐνὸς ποταμοῦ ὀρηκτικοῦ, ἄρχισαν νὰ διαπεραιώνονται ἕνας ἕνας, μετὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σειρὰ ποὺ σὲ λίγο καιρὸ ἐπακολούθησε ὁ θάνατός τους. "Ὅταν ὅμως ἤλθε ἡ σειρὰ τοῦ Βέκκου, μυστηριώδης φωνὴ τὸν παρεμπόδισε νὰ περάσει, λέγοντας ὅτι ἡ σειρὰ του δὲν ἤλθε ἀκόμη. Τὸ ὄνειρο περιλαμβάνει θέματα ποὺ συχνὰ ἀναπτύσσονται στὰ ὄνειροκριτικὰ βιβλία: τὸ πέρασμα ὑπὸ πεδιάδα δηλώνει εὐτυχία, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχὴ οἷας δ' ἂν ὁδοὺς ὁδεύειν τις ὑπολάβῃ, τοιοῦτω χρήσεται τῷ βίῳ· αἱ μὲν γὰρ πλατεῖαι καὶ ὄμαλαι καὶ ἐν πεδίῳ οἴσαι πολλὴν εὐμύριαν ἐν τοῖς προαπομένοις προαγορεύουσιν³, ἐνῶ ἡ διέλευση ποταμοῦ

Προλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἱσμηνεία αὐτῶν, Ἀθήνα 1931, σελ. 43.— Φ. Κοουλιέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. Δ', Ἀθήνα 1951, σελ. 60.— Δ. Β. Οἰκονομίδου, "Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ σινηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ", *Λαογραφία* 20 (1962), σελ. 446-542, κυρίως σελ. 452. Στὰ δύο τελευταῖα δημοσιεύματα ἐκ παραδρομῆς ἀναγράφεται Ἀνδρόνικος Γ' ἀντὶ Ἀνδρόνικος Β'.

1. Λαίου, ὁ.π., σελ. 96, σημ. 34 — εἶναι καὶ ἡ μόνη περίπτωση στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία ποὺ γίνεται ἀναφορὰ στὴν ὀνοματοθεσία τῆς Σιμωνίδας, ἔστω καὶ στὰ πλαίσια μιᾶς μικρῆς σημείωσης.

2. *PLP*, ἀρ. 2548.— J. Gill, *John Beccus Patriarch of Constantinople 1275-1282*, *Βυζαντινὰ* 7 (1982), σελ. 251-266.

3. Ἀρτεμιδώρου Ὀνειροκριτικά, II.28 (ἐκδ. R. Pack, *Λυβία* 1964, σελ. 150, 17-20)

θεωρείται ὅτι προμηνύει δυστυχία¹, ὅπως ἐξάλλου καὶ ἡ ἵππευση ἀλόγου (καὶ κυρίως μαύρου)². Ὅποιος λοιπὸν σύγχρονος τοῦ Βέκκου θὰ εἶχε τὴν περιέργεια νὰ ἀναζητήσει ἐρμηνεῖα τοῦ ὄνειρου σύμφωνα μὲ τὰ ὄνειροκριτικὰ βιβλία³, θὰ κατέληγε στὸ συμπέρασμα ὅτι σ' αὐτὸ συμβολίζεται ἡ πρότερη ἤρεμη ζωὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων καὶ ἡ αἰφνίδια μεταβολὴ τῆς τύχης τους. Φαίνεται πάντως ὅτι δὲν ἔλειψαν καὶ ὀρισμένοι ποὺ θὰ ἀντιμετώπισαν μὲ ἐπιφύλαξη τὸ γεγονός, ἐφόσον ὁ Βέκκος ὀρίστηκε, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀλήθεια τῆς ἀφήγησής του. Ἀλλὰ γιὰ τὸν Παχυμέρη, ὁ ὄρκος τοῦ Βέκκου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ γνωστὴ φιλαλήθειά του, διέλυσε κάθε ἀμφιβολία καὶ προκάλεσε τὸ θαυμασμὸ του γιὰ τὸ δραστικὸν τε καὶ ἄφικτον τῆς προνοίας⁴.

β. Ἡ θεραπεία τοῦ Μιχαήλ Θ' (XI.10:391, 5-392, 16)

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1303 ὁ Μιχαήλ Θ'⁵ κινδύνευσε σοβαρὰ νὰ πεθάνει, κατὰ τὶς μετακινήσεις του στὴ Μικρὰ Ἀσία, καὶ ἐνῶ βρισκόταν στὶς Πηγές⁶. Εἶχε ἀρρωστήσει βαριὰ ἀπὸ τὴ λύπη του γιὰ τὰ δυσάρεστα γεγονότα τῆς τουρκικῆς προέλασης. Ἡ ζωὴ του εἶχε φθάσῃ σὲ πολὺ κρίσιμο σημεῖο. Ἡ ἀκολουθία του φρόντισε νὰ σταλεῖ μήνυμα στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ ὁποῖο γινόταν περιγραφή τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀσθενείας, ἐφθάσε ὅμως μὲ μεγάλη καθυστέρηση στὴν πρωτεύουσα, λόγῳ τῆς κακοκαιρίας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Ἀνδρόνικος, ἀν καὶ ἔστειλε χωρὶς ἄλλη καθυστέρηση γιατρούς, φοβόταν ἀρκετὰ γιὰ τὸ δυσάρεστο ἐπακόλουθο, δὲν ἔπαψε ὅμως νὰ ἐλπίζει στὴ Θεία Πρόνοια. Μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ του, ἔγινε παράκληση γιὰ τὴ σωτηρία

1. Μείζονα δὲ τὴν βλάβην ἅμα καὶ κίνδυνον σημαίνουσι αὐτὸν συναρπάσαντες τὸν ὄρῳντα, σύμφωνα πάλι μὲ τὸν Ἀρτεμίδωρο, II.27 (ὅ.π., σελ. 147, 20). Πρβλ. χαρακτηριστικὰ ἀρπαζόμενος ἐν ποταμῷ παραφυλάττον, μὴ τι πάθης κακὸν (F. Drexl, *Das anonyme Traumbuch des cod. Paris. Gr. 2511*, Λαογραφία 8 (1925), σελ. 351, 17).— Ρύσις ποταμοῦ δυσμενῆ δηλοῖ κῆρον (Drexl, *Das Traumbuch des Patriarchen Germanos*, Λαογραφία 7 (1923), σελ. 444, 196).— Ἐν θαλάσῃ ἢ ποταμῷ ἐμπσεῖν καὶ μὴ δύνασθαι ἐξελεθεῖν λύπας δηλοῖ (Drexl, *Das Traumbuch des Propheten Daniel nach dem cod. Vatic. Palat. gr. 319*, BZ 26 (1926), σελ. 299, 166).

2. Πρβλ. Ἴππους ὄρῳν τις ἀγγέλων δηλοῖ φάσιν (Drexl, ὅ.π., Λαογραφία 7, σελ. 439, 97).— Ἴππῳ μελανῷ καθίσει ζημίαν σημαίνει (Drexl, ὅ.π., BZ 26, σελ. 303, 216).

3. Γιὰ τὴν ἀνάγκη νέας ἀποτίμησής τῆς ὄνειροκριτικῆς γραμματείας τῶν Βυζαντινῶν βλ. τὰ ἄρθρα τῶν G. Calofonos, *Dream Interpretation: A Byzantinist Superstition?*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 9 (1986) 215-220 καὶ S. M. Oberhelman, *The Interpretation of Dream-Symbols in Byzantine Oneirocritic Literature*, BSl 47 (1986), σελ. 8-24.

4. Παχυμέρη Ἱστορία II.19:171, 20. Πρβλ. Μηλιράκη, ὅ.π., σελ. 562.

5. Γιὰ τὸν Μιχαήλ Θ' βλ. Papadopoulos, ὅ.π., σελ. 36-37, ἀρ. 59.

6. Γιὰ τὴν τοποθεσίαν βλ. Ramsay, ὅ.π., σελ. 187. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο βλ. Καλλιγῆ, ὅ.π., σελ. 311.— Nicol, *Last Centuries*, ὅ.π., σελ. 135-136.— Laiou, ὅ.π., σελ. 160.

τοῦ νεαροῦ Μιχαήλ, ἐνῶ τοὺς γιατροὺς τοὺς συνόδευε καὶ ἓνας καλόγερος, ὁ ὁποῖος μετέφερε καὶ λάδι ἀπὸ τὸ καντήλι. Μόλις ὁ καλόγερος ἀποβιβάστηκε ἀπὸ τὸ πλοῖο, ὁ Μιχαήλ συνῆλθε καὶ ρώτησε ἂν πλησιάζει κάποιος μοναχὸς μὲ «δῶρα τῆς Θεοτόκου». Πράγματι οἱ ἀκόλουθοί του μετὰ ἀπὸ λίγο εἶδαν ἐκπληκτοὶ νὰ καταφθάνει ὁ μοναχός. Ὁ Μιχαήλ εἶχε δεῖ στὸ ὄνειρό του ὅτι μιὰ γυναίκα μὲ ὠραῖο παράστημα τράβηξε ἓνα καρφί ἀπὸ τὸ ποναμένο μέρος. Τὰ ὄνειροκριτικά ἀναφέρουν ὅτι ἤλους συνάξει ἢ πῆξει ζημίαν δηλοῖ¹. συνεπῶς ἡ ἀφαίρεση καρφιοῦ (ἂν καὶ δὲν συνάντησα ἀντίστοιχη μνεία) πρέπει νὰ πιστευόταν ὅτι δήλωνε ἀνείρεση τῆς ζημίας. Ὑπάρχει δηλαδὴ λογικὸ ὑπόβαθρο καὶ στὸ ὄνειρο αὐτό, τὸ ὁποῖο ἐπιπλέον θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα κύθουποβολῆς τοῦ Μιχαήλ, ἢ καὶ παραισθησέων του, ἐξαιτίας τῆς ἀσθενείας του.

γ. *Ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων (1308) καὶ ἡ προειδοποίησι σὲ ὄνειρο (XIII.21: 607, 5-608, 15).*

Τὸ 1308 οἱ Καταλανοί, ἐνισχυμένοι μὲ Τούρκους, πέρασαν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία στὴ Θράκη καὶ ἄρχισαν τὶς λεηλασίες καὶ τὶς διαρπαγὰς τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, χρησιμοποιώντας ὡς ἐργάτες τοὺς αἰχμαλώτους². Ὁ αὐτοκράτορας καὶ οἱ σύμβουλοί του σκέφτηκαν νὰ κάψουν τὶς ἐκτάσεις τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ πολλὰς αἰτίες τοὺς ἀνάγκαζαν νὰ ἀναβάλλουν συνεχῶς τὴν ἐπιχείρησι. Ὁ Παχυμέρης δὲν παραλείπει καὶ ἐδῶ νὰ τονίσει ὅτι, κατὰ τὴ γνώμη του, τὸ ὄνειρο ποὺ εἶχε δεῖ ἓνας αὐλικὸς πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια, ἦταν προειδοποίησι γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά. Στὸ ὄνειρο τοῦ αὐλικοῦ, Τούρκοι πολυάριθμοι ἦταν παραταγμένοι στὴν ἄσιατικὴ παραλία τοῦ Βοσπόρου, καὶ δὲν ἴππευαν ἄλογα, ἀλλὰ καμῆλες. Ξαφνικὰ οἱ καμῆλες ἄρχισαν νὰ πετᾶνε καὶ διαπεραίωσαν τοὺς ἀναβάτες τους στὴν ἀπέναντι ὄχθη, στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης ἴσως ἀντιμετωπίσει μὲ θυμηδία τὴν ἐξιστόρησι αὐτή. Ἀλλὰ ὁ σύγχρονος τοῦ Παχυμέρη, ἀνατρέχοντας στὰ ὄνειροκριτικὰ βιβλία θὰ εὕρισκε χωρὶς ὅπως ἐὰν ἴδῃ ὁ βασιλεὺς ὅτι εἰς τὴν ἐπικρατείαν αὐτοῦ εἰσῆλθον τοιαῦται κάμηλοι, ἐθνῶν ἔφοδον πολεμίων ἐν τῷ τόπῳ ἐλπίζέτω, καὶ καθ' ὅσον ἢ βλάβη τῶν καμήλων, τοσοῦτον καὶ τῶν ἐθνῶν ἔφοδον πολεμίων³ καὶ καμήλου ἐπικαθέζεσθαι κέρδος σημαίνει⁴. Εὐνόητο εἶναι λοιπὸν ὅτι παρόμοιες διηγήσεις ἀπηχοῦν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτείνουν τὴν ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴν τύχη τους, ἐνώπιον τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι

1. D r e x l, ὁ.π., Λεογραφία 8, σελ. 355, 90.

2. Βλ. Κ α λ λ ι γ ᾱ, ὁ.π., σελ. 314-315.— L a i o u, ὁ.π., σελ. 166-167. - N i c o l, *Last Centuries*, ὁ.π., σελ. 140-141.

3. Τὸ χωρίο εἶναι ἀπὸ τὸ «Ὀνειροκριτικὸν» τοῦ Ἀχμέτ (ἔκδ. D r e x l, *Achmets Oneirocriticon*, Λιψία 1925, σελ. 157).

4. Βλ. D r e x l, ὁ.π., Λεογραφία 8, σελ. 359, 147.

πάντως, ἂν καὶ ὁ Μιχαήλ ἤθελε νὰ σπεύσει ἐναντίον τῶν εἰσβολέων, ὁ πατέρας του δὲν συμφώνησε, ἐπειδὴ οἱ δυνάμεις ποὺ διέθεταν ἦταν πολὺ λίγες: ἀλλ' ἡ περὶ ἐκεῖνον ὀλιγοχειρία ἐμποδὼν ἦν, καὶ μέλλησις προμηθῆς σπουδῆς ἐπικινδύνου τὸ τηρικᾶδε κοφίττον ἐδόκει¹.

6. Θεραπεῖες κωφάλων

α. Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης προστάτης τῆς Μαγνησίας (XI.15:400, 3-402, 2)

Ὁ Παχυμέρης θεωρεῖ ἄξιο ἀναφορᾶς ἄλλο ἓνα ἐπεισόδιο, δεῖγμα τῆς Θείας Προνοίας. Βέβαια τὸ χαρακτηρίζει φοβερὸν μὲν εἰπεῖν, ἄπιστον δ' ἀκοῦσαι² καὶ προσθέτει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν θὰ τὸ πίστευε καὶ οὔτε κἂν θὰ τὸ ἀνέφερε, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ ἔχει ἀκούσει νὰ τὸ διηγῶνται πάρα πολλὰ ἀξιοπίστα πρόσωπα. Συγκεκριμένα στὴ Μαγνησία, περὶ τὸ ἔτος 1304, πολλές φορές κατὰ τὶς νύκτες οἱ νυκτερινοὶ φρουροὶ παρατήρησαν μιὰ ἀναμμένη λαμπάδα νὰ περιτριγυρίζει στοὺς δρόμους τῆς πόλης. Τὸ μυστήριον ἔμενε ἀνεξήγητο, παρὰ τὶς προσπάθειες πολλῶν νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν. Ὁ μόνος ποὺ ἔδωσε τὴ λύση ἦταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καστροφύλακα, ἐκ γενετῆς κωφάλαλος, ὁ ὁποῖος ἀντὶ γιὰ λαμπάδα εἶδε ἓναν ἄνδρα μὲ βασιλικὴ ἐνδυμασία, ποὺ τὸν προσέταξε μὲ δυνατὴ φωνὴ νὰ μεταφέρει τὴν ἐντολὴ του στοὺς φρουροὺς νὰ μὴν ἀδρανοῦν κοιμισμένοι, ἀλλὰ νὰ ἐπαγρυπνοῦν γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πόλης. Καὶ ὁ κωφάλαλος ὄχι μόνον ἄκουσε, ἀλλὰ καὶ μίλησε, μεταφέροντας τὴν παραγγελία. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, τὸ νὰ μιλήσει ἓνας κωφάλαλος ἦταν ἐντυπωσιακὸ καὶ καμία ἀμφισβήτηση δὲν χωροῦσε στὰ λεγόμενά του³. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ὅλοι συμφώνησαν ὅτι ὁ ἄγνωστος ποὺ ἔδωσε τὴν ἐντολὴ στὸν κωφάλαλο ἦταν ὁ Ἰωάννης Γ' Βατάτζης, ὁ Ἐλεήμων. Ἡ διήγησις εἶναι δεῖγμα τῆς ζωηρότητας τῆς ἀνάμνησιν τοῦ Βατάτζη ἀκόμα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα, καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτῆ περίπου καθιερώθηκε καὶ ἡ λατρεία του ὡς ἀγίου⁴. Ὁ Heisenberg μάλιστα συνδέει τὸ ἐπεισόδιον μὲ τὴν ἀγιοποίηση

1. Παχυμέρη Ἱστορία XIII.21:608, 11-13.— Γιὰ ἄλλο ἓνα ὄνειρον βλ. παρακάτω, σελ. 90.

2. Παχυμέρη Ἱστορία XI.15:400, 4.

3. Ὁ γὰρ λαλῶν ἐξ ἐννεοῦ καὶ κωφοῦ πιστόν τε καὶ ἀναντίρρητον ὅτι ἂν εἶποι καθίστα, γράφει ὁ Παχυμέρης, Ἱστορία XI.15:401, 9-10.

4. Βλ. Μ η λ ι α ρ ᾶ κ η, ὅ.π., σελ. 421.— A. H e i s e n b e r g, *Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige*, BZ 14 (1905), σελ. 160-233.— Κ. Ἀ μ ᾶ ν τ ο υ, Ὁ βίος Ἰωάννη Βατάτζη τοῦ Ἐλεήμονος, Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 29-34.— O s t r o g o r s k y, ὅ.π., σελ. 367. Νεότερο δεῖγμα τῆς λατρείας τοῦ αυτοκράτορα καὶ ἀγίου εἶναι ἡ ἀκολουθία ποὺ ἐκδίδει ὁ D. I. P o l e m i s, *Remains of an Acolouthia for the Emperor John Ducas Batatzes*, Harvard Ukrainian Studies 7 (1983), (= Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko), σελ. 542-547.

του Βατάτζη¹. Ἡ ἐπιφύλαξη πάντως τοῦ Παχυμέρη νὰ δεχτεῖ τὴν διήγηση, ἐνῶ ἄλλες φορὲς εἶναι ἰδιαίτερα εὐσυγκίνητος σὲ διηγήσεις τοῦ εἵδους, καὶ τὸ γεγονός ὅτι μιλάει γιὰ τὸ περιστατικὸ χαρακτηρίζοντας το ὡς δεῖγμα τῆς δόξας βασιλέως χρηστοῦ δόξαντος² (καὶ ὄχι ἀγίου) εἶναι ἐνδειξη ὅτι δὲν εἶχε γίνει ἀκόμα ἡ ἀγιοποίηση τοῦ Βατάτζη. Τὸ ἐπεισόδιο ἐντάσσεται περισσότερο στὴ σειρά ἐκδηλώσεων τῆς λατρείας τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννη Γ', ποὺ τελικὰ ὁδήγησαν καὶ τὴν ἐκκλησία στὴν ἀγιοποίησή του³. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Παχυμέρη θεοῦ κοίνοτος πάντως μετὰ τῶν ἐπιτετηδευμένων, καὶ ἐγ' οἷς καὶ μόνοις ἐπιτηδεύουσι, τὸ τῶν ἀνθρώπων σφάλμα ἢ καὶ κατόρθωμα⁴.

β. *Τὸ θαῦμα τῆς Ὁσίας Θεοδοσίας (XI.32:452,15-453,8)*.

Ἡ Ὁσία Θεοδοσία ἐπίσης θεράπευσε ἕναν κωφάλαλο. Ὁ Παχυμέρης ἀναφέρει τὸ θαῦμα ὡς θεϊκὸ ἔργον. ἄξιον νὰ διαλαλεῖται, καὶ τὸ ὅποιο, ἂν παραλείπεται, καὶ γιὰ τὸν ἴδιον θὰ ἦταν ἐπικίνδυνον, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσους δὲν θὰ τὸ μάθαιναν ἐπιζήμιον: ὁρθὸν δὲ πάντως καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Πρόνοιαν ἀκριβῶσει, καὶ δεῖγμα τῆς πρὸς ἡμᾶς κηδεμονίας τοῦ κοίεττονος παραστηῖ⁵. Ὁ κωφάλαλος αὐτὸς δούλευε ὡς ὑπηρέτης σὲ διαφόρους κυρίους. Ἐνα βράδυ εἶδε στὸ ὄνειρό του τὴν Ὁσία νὰ τὸν προστάζει νὰ μεταβεῖ στὸ ναὸ τῆς⁶ κρατώντας κερὶ καὶ θυμιάματα. Πράγματι ὁ νεαρὸς κωφάλαλος ζήτησε μὲ νεύματα νὰ τοῦ δώσουν τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ καὶ πῆγε στὸ ναὸ τῆς Ὁσίας, ὅπου προσευχήθηκε. Ἐνῶ ἐπέστρεφε, ἀισθάνθηκε ἐνόγηση στὸ αὐτί του, ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔπεσε ἕνα ζωντανὸ ζουῦφιον. Ἄν καὶ ὁ κωφάλαλος θεώρησε καλὸ τὸ σημάδι, ἐπέστρεψε στὴν οἰκία του χωρὶς καμία βελτίωση στὴν κατάστασή του. Ἐκεῖ, ἐνῶ προσπαθοῦσε νὰ ἀνάψει φωτιά καὶ δὲν τὰ κατάφερε, ἀγανάκτησε ἀπὸ τὸν καπνὸ καί, ἐνῶ φουσοῦσε ὀργισμένος τὴ φωτιά, ξαφνικὰ μετεβλήθη τὸ ἄσθμα εἰς λόγους καὶ φωνὴν ἐκοίησει⁷, ὅποτε ἀκούγεται ὁ κωφάλαλος νὰ καταριέται τὴ φωτιά, νὰ μὴν ἀνάψει ποτέ. Οἱ οἰκεῖοι του ρώτησαν ἐκπληκτοὶ ποιὸς μίλησε, καὶ τὸν ἄκουσαν νὰ τοὺς ἀπαντᾷ ὅτι αὐτὸς μίλησε. Ἡ εἶδηση γιὰ τὸ θαῦμα διαδόθηκε καὶ ὁ νεαρὸς παρουσιάστηκε στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν Πατριάρχη, στοὺς ὁποίους διηγήθηκε τὸ συμβᾶν λέζη πρὸς λέζη. Ἀμέσως δόθηκε ἐντολή γιὰ

1. Heisenberg, ὁ.π., σελ. 174-175.

2. Παχυμέρη Ἱστορία XI.15:400, 9.

3. Πρβλ. Συκοτροῆ, ὁ.π., σελ. 293-294.

4. Παχυμέρη Ἱστορία XI.15:400, 9-11.

5. Παχυμέρη Ἱστορία XI.32:453, 1-2.

6. Βλ. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique III. Les églises et les monastères*, Παρίσι 1969², σελ. 389-390.

7. Παχυμέρη Ἱστορία, XI.32:454, 5-6.

δλονυκτία στο ναό τῆς Ὁσίας καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας, σὲ ἐνδειξη σεβασμοῦ, προσῆλθε ἀκρόνυχος πεζῆ βαδίζων¹, μὲ τὴ σύγκλητο καὶ τὸν Πατριάρχη.

7. Τὸ φυσικὸ περιβάλλον

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ παράδοξα καὶ ὑπερφυσικά φαινόμενα ποὺ θεωροῦνται ἄξια μνείας ἀπὸ τὸν Παχυμέρη. Ὁ ἱστορικὸς ἀποδεικνύεται καὶ ἄριστος παρατηρητῆς τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, διανθίζοντας τὴν ἀφήγησή του μὲ παρόμοια περιστατικά. Ὅταν ἀνακαταλήφθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1261, καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἔβαλαν φωτιά στὴν πόλη, οἱ Λατῖνοι παρομοιάζονται ἀπὸ τὸν Παχυμέρη μὲ μέλισσες, ποὺ ἡ ἡσυχία τους διαταράσσεται ἀπὸ τὸν καπνὸ: ἐξέθειον δ' οἱ ἐν οἴκοις, τεθορυβημένοι μελισσῶν τρόπον καπνίζομένων². Ὁ σὴς τοῦ συνειδότης ὡς ὁστέον τὴν καρδίαν ἐβόσκετο γράφει σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ ἱστορικὸς³, προκειμένου γιὰ τὸν Μιχαὴλ Β', ὅταν ὁ ἴδιος σκέπτεται τὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὸν νεαρὸ Ἰωάννη Δ' καὶ τὸν ἀφορισμὸ του ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἐνῶ γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος περιστερὰν βαλεῖν εἰς κόλπῳν ἔφη κάκεινῳν, μετασχηματισθεῖσαν εἰς ὄφιν, δῆξαι πρὸς θάνατον⁴. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Ταρχανειώτη, ποὺ θύμωσε γιὰ τὴν προαγωγὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαὴλ⁵ σὲ μέγα δομέστικο καὶ ἀποφάσισε νὰ αὐτομολῆσει πρὸς τὸν πεθερὸ του Ἰωάννη Ἀγγελο⁶, νόθο γιὸ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῆς Ἡπείρου, παρομοιάζεται μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῆς σουπιᾶς. Ὅπως τὸ μαλάκιο αὐτὸ ἐκκρίνει τὸ μελάνι του γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του⁷, ἔτσι καὶ ὁ Ταρχανειώτης θέλησε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα προπέτασμα ποὺ θὰ διευκόλυνε τὴ φυγὴ του, καὶ κάλεσε τοὺς Τατάρους, δῆθεν γιὰ βοήθεια. Καὶ ἐνῶ ἐκεῖνοι λεηλάτησαν καὶ ἔσφαζαν, ὁ Ταρχανειώτης ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὴ σύγχυση καὶ αὐτομόλησε στὸν πεθερὸ του⁸.

1. Παχυμέρη Ἱστορία XI.32:455, 7.

2. Παχυμέρη Ἱστορία II.27:201, 27.-- Πρβλ. καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ αὐτοβιογραφικοῦ ποιήματος ποὺ ἐκδίδει ὁ Θ. Δετοράκης, Ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη. Ἀφιέρωμα στὸν Νῆκο Σβορώνο, τόμ. Α', Ρέθυμνο 1986, σελ. 299-307; στὸ ἀπόσπασμα γ', στ. 6, τονίζεται ὅτι τὸ θεῖο ἔλεος ἐκδιώκει τὰ ἀμαρτήματα, ὅπως ὁ καπνὸς ἀπομακρύνει τὶς μέλισσες.

3. Παχυμέρη Ἱστορία III.15:271, 10-11.

4. Παχυμέρη Ἱστορία III.19:281, 13-14. Πρβλ. Συκουτρῆ, ὅ.π., σελ. 281

5. Γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὸν Μιχαὴλ Ταρχανειώτη βλ. Papadopoulos, ὅ.π., σελ. 14-15, ἀρ. 23 καὶ 24 ἀντιστοίχως.

6. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἀγγελο βλ. D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λονδίνο 1968, σελ. 97, ἀρ. 52.

7. Ὁ Παχυμέρης βέβαια γνωρίζει καὶ παραθέτει καὶ τὴν ἄλλη ἀποψη, ὅτι δηλαδὴ ἡ σουπιὰ δὲν ἐκκρίνει τὸ μελάνι, ἀλλὰ ὅτι αὐτὸ φεύγει παρὰ τὴ θέλησή της, ἐξαιτίας τοῦ φόβου της. Βλ. σχετικὰ Ἀριστοτέλη, Περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίαι I.621b.

8. Παχυμέρη Ἱστορία IV.30:417, 21-419, 21.

Με άφορμή τήν άποστολή πρέσβεων τοῦ Μαμελούκου Σουλτάνου τῆς Αἴγυπτου Baybars τοῦ Α'¹, τὸ 1261², ποῦ ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσαι ἐλεύθερη διόδου ἀπὸ τὸν Ἑλλάσποντο, ὥστε νὰ μεταφέρει Κομάνους στρατιῶτες στὴν Αἴγυπτο³, ὁ Παχυμέρης βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσει τίς ἀπόψεις του καὶ τίς ἐμπειρίες του ἀπὸ τὰ διαβάσματά του σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ὁ ἥλιος καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον ἐπηρεάζουν τὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα. Οἱ ἐπιρροές εἶναι ὄχι μόνον ἐξωτερικές — οἱ βόρειοι λευκοί, οἱ νότιοι μελαψοί— ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικότερες. Οἱ βόρειοι εἶναι ἀσύνητοι, μὲ ἐλάχιστη λογικὴ, καὶ δὲν διακρίνονται στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὴ μάθησι, οὔτε στὴ διοργάνωσι κοινωνικῆς ζωῆς. Διακρίνονται ἀντίθετα στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Οἱ κάτοικοι τῶν νοτίων κλιμάτων ἀντίθετα εἶναι ἔξυπνοι, πολὺ καλοὶ στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὴν πολιτικὴ, πολὺ κακὲς ὅμως οἱ ἐπιδόσεις τους στὰ πολεμικά, καὶ τίς περισσότερες φορές εἶναι ράθυμοι. Γιὰ τίς διαφορὲς αὐτὲς αἰτίαι εἶναι ὁ ἥλιος, ποῦ δὲν θερμαίνει ἐπαρκῶς τὸν ἐγκέφαλο τῶν βορείων, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τους, ποῦ σκληραγωγεῖται. Ἀντίθετα, στοὺς νότιους θερμαίνεται ὁ ἐγκέφαλος καὶ χαλαρώνει τὸ σῶμα⁴.

Μεταξὺ τῶν δώρων τοῦ Baybars πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἦταν καὶ μιὰ καμηλοπάρδαλη, ποῦ προκάλεσε μεγάλη ἐντύπωσι στὸν Παχυμέρη καὶ στοὺς συγχρόνους του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοῦ ζώου καὶ τῶν ἀντιδράσεων τοῦ πλήθους⁵. Ἀλλὰ, μετὰ ἀπὸ τὰ ἀξιοπεριεργα, ὁ ἱστορικὸς καταλήγει στὴν πικρὴ διαπίστωσι ὅτι οἱ συναλλαγές αὐτὲς μπορεῖ νὰ προσέφεραν προσωρινὴ εἰρήνη στὸ κράτος, τελικὰ ὅμως ἀποδείχτηκαν ἐπιζήμιαι: οἱ Μαμελοῦκοι ἰσχυροποιήθησαν μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν Κομάνων στρατιωτῶν καὶ τριάντα χρόνια ἀργότερα κατέλαβαν μεγάλο μέρος τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης: ταῦτα μὲν τῷ κρατοῦντι πεποράχεται δοκίσει τοῦ συνοίσειν τοῖς ἡμετέροις. Καὶ ὅσον μὲν εἰς εἰρήνην ἀνωστὸν ἦν τὸ πραγματευόμενον, ἄλλως δὲ καὶ ἐς μέγιστον ἐλυμῖρατο⁶.

1. Γιὰ τὸν Baybars τὸν Α' (1260-1277) βλ. G. W i e l, Encyclopédie de l'Islam, τόμ. Α', σελ. 1158-1160.

2. Παχυμέρη Ἱστορία III.3:237, 1-239. 3. Γιὰ τὴ χρονολογία βλ. F a i l l e r, *Chronologie* I, σελ. 65.

3. Γιὰ τίς σχέσεις Μαμελοῦκων καὶ Κομάνων βλ. καὶ Α. Γ. Κ. Σ α β β ῖ δ η, *Οἱ Κομάνοι καὶ τὸ Βυζάντιο*, Βυζαντινὰ 13 (1985), (= Δώρημα στὸν Γ. Καραγιαννόπουλο), σελ. 955.

4. Γιὰ τὸ χωρίο βλ. καὶ F. I. U s p e n s k y, *Vizantiiskie istoriki o Mongolach i egipetskich Mamliukach*, *Viz. Vrem.* 24 (1926), σελ. 3-10. Ἀπηγοῦνται στὸ χωρίο ἀνάλογοι προβληματισμοὶ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅπως π.χ. στὸν Ἱπποκράτη, «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων», στὸν Γαληνό, «περὶ Κράσεων», καὶ στὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλη, 1327b 16-38.

5. Παχυμέρη Ἱστορία III.4:239, 6-241, 3.

6. Παχυμέρη Ἱστορία III.4:241, 1-3. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 85 καὶ σημ. 1.

8. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα

α. Οἱ κομήτες

Οἱ κομήτες, ὅπως εἶναι γνωστό, γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη εἶναι προάγγελοι κακοκαιρίας ἢ ξηρασίας, καὶ θεωροῦνται ἐπίσης δαίμονες στὸ στερέωμα, ἢ προμήνυμα συμφορῶν, φόβων ἢ καὶ θανάτων¹. Δύο περιπτώσεις κομητῶν ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης, συνδυάζοντας στὴ μνεία του τὶς λαϊκὲς καὶ τὶς ἐπιστημονικότερες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του. Ἡ πρώτη περίπτωση εἶναι ἡ λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ κομήτη τοῦ 1264². Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὰ διάφορα χαρακτηριστικὰ τοῦ κομήτη, ὁ Παχυμέρης τονίζει ὅτι ὅλοι ὅσοι τὸν εἶδαν προαισθάνθηκαν ὅτι κάτι κακὸ θὰ συμβεῖ³. Κατὰ τὸν ἱστορικὸ ἐπίσης ὁ κομήτης θεωρεῖται προάγγελος τῶν καταστροφῶν τῆς Θράκης ἀπὸ τὸν Izz-al Din⁴ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Τίχ: ἀναληπτέον καὶ τὸ τοῦ σουλτάν Ἀζατίνου, ὃς μοῖρα τις γέγονε δυστυχῆς Μακεδόσι, εἶπω δὲ καὶ Θραξίν, καὶ τὸ τοῦ κομήτου προάγγεγμα εἰς ἔκβασις ἔθετο προφανῆ⁵.

Ἀναλυτικότερος εἶναι ὁ ἱστορικὸς, ὅταν ἀναφέρεται στὸν κομήτη τοῦ 1301⁶. Παρατηρήθηκε ξηρασία τῆς ἀνοιξῆς, θυελλώδεις ἄνεμοι, καθυστέρηση στὴ βλάστηση τῶν καρπῶν. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὁ κομήτης προανήγγειλε μεγάλες συμφορές, ὄχι μόνον γιὰ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴν αὐτοκρατορία: μεγάλων ἐκεῖνος κατάρχει κακῶν, οὐ τῶδε ἢ τῶδε μέρει τῶν κατ' ἀνατολὴν ἐπεισφρησάντων τόπων ἀλλὰ πᾶσαν ἐπιληφόντων τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ἐκ τῆς τῶν Περσῶν ἐπιθέσεως⁷.

β. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Κρόνου καὶ ἡ βροχὴ αἵματος (VII.49,4-50,11 καὶ 54,12-55,5)

Τὸ Πάσχα τοῦ 1283, ὅπως κάθε χρόνο, ἀρχιερεῖς καὶ κληρικοὶ παρευρέθησαν στὴ λειτουργία τῆς Ἀγάπης καὶ ἀντάλλαξαν τὸν συνηθισμένον ἀσπασμό.

1. Βλ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, τόμ. Α' 2, Ἀθήνα 1948, σελ. 222-223.— Δ. Α. Κ ρ ε ζ ο ύ κ ι κ, *Τὰ προγνώστικὰ τοῦ καιροῦ εἰς τὴν ἀρχαίαν, τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1964, σελ. 118-119.— V. S t e g e m a n, *Komet*, στὸ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, τόμ. 5, Βερολίνο-Λειψία 1932-33, στ. 89-170.

2. Βλ. λεπτομερὴ ἐξέταση τῶν παραλλήλων πηγῶν ἀπὸ τὸν F a i l l e r, *Pachymeriana*, σελ. 192-195.

3. Παχυμέρη Ἱστορία III.23:295, 4-10.

4. Γιὰ τὸν Καϊκαοῦς Β' βλ. C. C a h e n, *Encyclopédie de l'Islam*, τόμ. I', σελ. 846-847 καὶ *PLP*, ἀρ. 328.

5. Παχυμέρη Ἱστορία III.25:301, 11-13.

6. Παχυμέρη Ἱστορία X.14:304, 12-306, 2.— Βλ. καὶ V. G r u m e l, *La Chronologie*, Παρίσι 1959, σελ. 474.

7. Παχυμέρη Ἱστορία X 14:305, 19-306, 2.

Καὶ ὁ Παχυμέρης σαρκάζει: ἦν δὲ ἄρα γέλωσ καὶ εἰρωνεία τὸ τότε προαχθέν¹. Οἱ ἔριδες ἐνωτικῶν καὶ ἀνθενωτικῶν εἶχαν φθάσει σὲ δξύτατη κρίση καὶ κἀνέναν δὲν ξεγελοῦσαν οἱ ὑποκριτικὲς αὐτὲς ἐκδηλώσεις ὁμονοίας. Κατὰ σύμπτωση, τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὸν οὐρανὸ φάνηκε λαμπρότατος ὁ πλανήτης Κρόνος, ὡς θεϊκὴ ἐπιταγὴ γιὰ εἰρήνευση μεταξὺ τῶν κληρικῶν. Ἄν καὶ πολλοὶ θεώρησαν τὸ φαινόμενο εὐνοϊκόν, πιστεύοντας ὅτι θὰ ὑπερισχύσει τὸ φῶς τῶν ἀγαθῶν καὶ θὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ δυνάμεις τοῦ σκότους μὲ τὴν παρουσία τοῦ νέου Πατριάρχου, ὁ Παχυμέρης ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἄλλη ἐξήγηση τοῦ γεγονότος, ὅτι δηλαδὴ προαναγγέλλει τὴν ἐπικείμενη πτώση τῶν ἰσχυρῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς ἐποχῆς. ὅπως καὶ ἔγινε: τὸ γὰρ ἀστέρος ὕψωμα τῷ μεγαλείῳ τῶν ἀνδρῶν παραβάλλοντες τὸ κροικόν καὶ ψυχρόν αὐτοῖς ἐρετίθουν, ὡς πιχθησομένοις τῷ κούει τῶν σιμηροῶν, ὃ δὴ κατὰ πόδας ἠκολοῦθει². Ἡ προτίμηση τῆς ἀπαισιόδοξης αὐτῆς ἐρμηνείας ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὸ ὄνειρο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅτι διαλύθηκε ὁ θρόνος ὅπου ἐκάθοντο, καὶ ὅτι ὄλοι τοὺς ἔπεσαν κατὰ γῆς, προσφέροντας θέαμα ἀξιολύπητο³.

Λίγο καιρὸ ἀργότερα, στὶς ἀρχὲς Μαΐου, ἔπεσε βροχὴ αἵματος, καιρικὸ φαινόμενο ποὺ ἐπίσης ἐθεωρεῖτο προμήνυμα συμφορῶν⁴. Ὁ Παχυμέρης δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει τὸ φαινόμενο, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ συνδέει μὲ συγκεκριμένο γεγονός. Ἀπλῶς τὸ ἀναφέρει, ὅποιοδήποτε κι ἂν ἦταν τὸ αἷτιο, ἐπειδὴ δὲν τὸ θεωρεῖ ἀπαῖδον πρὸς τὴ συγγραφή του⁵.

γ. Οἱ ἐκλείψεις

Μία περίπτωση ἐκλείψης τῆς σελήνης ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης, τοῦ 1302, ἀλλὰ δὲν ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὴν περιγραφή της. Ἀπλῶς παραθέτει τοὺς ἀντίστοιχους στίχους ἀπὸ τὸ αὐτοβιογραφικὸ του ποίημα τονίζοντας ὅτι ἡ ἐκλείψη εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀστρολόγους τοῦ αὐτοκράτορα⁶.

δ. Οἱ σεισμοὶ

Ἄρκετους σεισμοὺς ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης στὸ ἔργο του. Δὲν φθάνει στὴν

1. Παχυμέρη Ἱστορία VII.16:49, 10.

2. Παχυμέρη Ἱστορία VII.16:50, 8-11.

3. Παχυμέρη Ἱστορία VII.16:49, 12-16.

4. Κορυκουλέ, ὁ.π., τόμ. Α' 2, σελ. 223-224. — Slegeman, *Blutregen*, στὸ Handwörterbuch..., ὁ.π., τόμ. 1, 1927, στ. 1445-1447.

5. Παχυμέρη Ἱστορία VII.18:54, 12-20.

6. Παχυμέρη Ἱστορία X.15:306, 3-21. Ἠρβλ. P i a S c h m i d, *Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos, L. II-VII*, BZ 54 (1958), σελ. 85.— Ὁ Παχυμέρης ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἐκλείψη ἡλίου προανήγγειλε τὸ θάνατο τοῦ Θεοδώρου Β' Λάσκαρι (Ἱστορία I.13:59, 3-6), φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴ σκητὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκά (23, 44-45), καὶ ὅτι παρόμοιο καιρικὸ φαινόμενο δὲν παρτηρήθηκε: F a i H e r, σελ. 58, σμ. 2.

πρωτοποριακή για την εποχή της εξέγερση του Φωτίου, ότι οι σεισμοί οφείλονται σὲ «πλησμονὴν ὑδάτων» καὶ ὄχι σὲ ἀμαρτήματα¹, ἀλλὰ θεωρεῖ τοὺς σεισμοὺς ἐκδήλωση θεϊκῆς δυσαρέσκειας. Καὶ τὶς περισσότερες φορές προσπαθεῖ νὰ ἐντοπίσει τὰ συγκεκριμένα αἷτια, στὰ ὁποῖα οφείλονται οἱ σεισμοί. Πάρα πολὺ ἐπιμένει ὁ ἱστορικὸς στὴν περιγραφή τῶν δυσμενῶν καιρικῶν φαινομένων ποὺ συνόδευσαν τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου. Ἰδιαίτερα τονίζει ὁ Παχυμέρης ὅτι ἐνῶ ὁ καιρὸς ἦταν αἰθριος, γύρω στὰ μέσα Μαΐου τοῦ 1261², ὅταν ἔφθασαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ νὰ παραλάβουν τὸν Ἀρσένιο γιὰ τὴν ἐξορία του, ξαφνικὰ συνέβησε, ζέσπασε χαλάζι, βροντὲς καὶ ἀστραπές³. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, στὶς 25 Ἰουλίου 1265⁴, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παχυμέρης ἦταν μέλος τῆς ἀποστολῆς, ἣ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἀνακοινώσει στὸν Ἀρσένιο τὶς κατηγορίες ἐναντίον του. Δεινὴ κακοκαιρία τοὺς συνόδευσε κατὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς τους στὴν Κωνσταντινούπολη, μετὰ τὴν ὑπερήφανη ἀπάντηση τοῦ Ἀρσενίου, ὅτι ἐκεῖνος θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ προσεύχεται γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ αὐτοκράτορα, ὅσο κι ἂν ἐκεῖνος τὸν εἶχε ἐξορίσει σ' αὐτὴν τὴν ἐρημιὰ τῆς Προικονήσου⁵. Ἡ κακοκαιρία ἀνάγκασε τὴν ἀποστολὴ νὰ καταφύγει στὸν Γαληνολιμένα τῆς Προικονήσου. Ἐκεῖ ἔγιναν μάρτυρες ἐνὸς φοβεροῦ σεισμοῦ, ποὺ ἀπέκοψε τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τὴν ἔριξε στὴ θάλασσα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πλημμυρίσει ἡ περιοχὴ. "Ὅλα αὐτὰ θεωρήθηκαν συνέπεια τοῦ ὅτι δὲν εἶχαν τὴν εὐλογία τοῦ Πατριάρχου⁶.

Πολὺ παραστατικὰ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Παχυμέρη ὁ σεισμὸς τοῦ Δυρραχίου, τὸν Μάρτιο τοῦ 1270⁷. Ἡ προειδοποίησις ἄρχισε μὲ ἀσυνήθεις κρότους ποὺ προανήγγειλαν τὸ κακό, ἕως ὅτου μιὰ ἡμέρα οἱ κρότοι ἐντάθηκαν, γιὰ νὰ ἐπακολουθήσει τὴ νύκτα φοβερὸς σεισμὸς, ποὺ δὲν ἦταν ἀπλὸ τρεμουλιασμά τῆς γῆς, ἀλλὰ φοβερὸς ἀνατιναγμὸς, ποὺ ἀνέτρεψε τὴν πόλη συθέμελα. Πολλοὶ παγιδεύτηκαν μέσα στὰ ἐρείπια. Ἀκόμη καὶ ὅσοι βγῆκαν στοὺς δρόμους κινδύνευαν, γιατί ἡ ρυμοτομία τῆς πόλης ἦταν τέτοια, ὥστε πολλοὶ νὰ παγιδεύονται ἀπὸ οἰκίαις ποὺ κατέρρεαν. Τὰ ξημερώματα ἔτρεξαν οἱ περίοικοι μήπως μπόρουν νὰ σώσουν παγιδευμένους, πῶς πολὺ ὅμως γιὰ νὰ λεηλατήσουν τὶς οἰκίαις τῶν δύστυχων ἰδιοκτητῶν. Ἡ φυσικὴ καταστροφὴ ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ

1. Βλ. Συμεῶν Μάγιστρος (CSHB), σελ. 673.

2. Failler, *Chronologie* II, σελ. 163.

3. Παχυμέρη Ἱστορία IV.8:353, 24-28.

4. Failler, *Chronologie* II, σελ. 175-176.

5. Παχυμέρη Ἱστορία IV.16:373, 20-375, 18. Πρβλ. Συκουτρῆ, ὁ.π., σελ. 301.

6. Παχυμέρη Ἱστορία IV.16:374, 21-377, 6.- Πρβλ. Συκουτρῆ, ὁ.π., σελ. 301.

7. Γιὰ τὴ χρονολογία βλ. Failler, *Chronologie* II, σελ. 214-218.— Πρβλ. Grumel, ὁ.π., σελ. 481.— Duccellier, *Les seismes en Méditerranée Orientale du XIème au XIIIème siècle. Problèmes de méthode et résultats provisoires*, Πρακτικὰ τοῦ 1Ε' Διεθοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. IV, Ἀθήνα 1980, σελ. 103-113, κυρίως σελ. 110.— Τοῦ Ἰδίου, *Façade Maritime...* ὁ.π., σελ. 176-177.

τὴν ἔφοδο τῶν διασωθέντων, πού δὲν ἄφησαν τίποτε ἔρθιο. Ὁ Παχυμέρης προσθέτει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μητροπολίτης τῆς πόλης, ὁ Νικήτας¹, ἦταν μετὰ τῶν τραυματιῶν, καὶ εἶχε ἀναγκαστεῖ νὰ φύγει ἐντρομος².

Ἄλλη μνεία σεισμοῦ γίνεται ὅταν ὁ Παχυμέρης ἐξιστορεῖ τὰ διάφορα μέτρα τοῦ Μιχαήλ Β' ἐναντίον προσώπων πού ὑποπτευόταν ὅτι ὑποστηρίζουν τὸν Ἰωάννη Ἀγγελο³, τὸν μικρὸ γιὸ τοῦ Μιχαήλ Β' τῆς Ἡπείρου⁴. Μετὰ τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Ἰωάννη ἦταν καὶ κάποιος γιατρός Περδίκκας, ὁ ὁποῖος, ὅταν ὁ Μιχαήλ Η' ἀποφάσισε νὰ τυφλώσει τὸν Ἰωάννη Ἀγγελο, ἐνῶ τότε συνέπεσε νὰ γίνῃ ἓνας σεισμός, δῆλωσε τὴν κατάπληξή του γιὰ τὸ ὅτι δὲν γκρεμίζεται τὸ βουνό, ὥστε νὰ τοὺς πλακώσει γιὰ τὰ ἀνοσιουργήματά τους. Καὶ γιὰ τιμωρία του ὁ Περδίκκας ἔχασε τὴ μύτη του⁵.

Δυσοίωνα φαινόμενα παρατηρήθηκαν κατὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Α' στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ὁ Παχυμέρης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ σεισμικὴ δόνηση, συνέβησαν καὶ τὰ ἀκόλουθα: σείστηκαν οἱ λαμπάδες τοῦ πολυελαίου καὶ οἱ παριστάμενοι κληρικοὶ θεώρησαν ὅτι εἶναι σημάδι ἐκβολῆς τοῦ Πατριάρχου. Ἀνάλογο σημεῖο εἶχε παρατηρηθεῖ κατὰ τὶς ἐνθρονίσεις ὅλων τῶν Πατριαρχῶν, ἀπὸ τὸν Ἀρσένιο καὶ μετὰ⁶. Ἀκολουθεῖ σκηνὴ βιβλιομαντείας, συνήθης γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀναγνωριζόμενῃ καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία⁸: Φέρουσι γάρ τι καὶ τούτων ἐπὶ τοῖς τελουμένοις οἱ πολλοὶ πίστευσι, καὶ οὐκ ἀναγκαῖα ἢ ἐπισήμανσις⁹. Ὅταν ὁ Μητροπολίτης Νικομηδείας Καρακάλλος¹⁰ ἤνοιξε τὸ εὐαγγέλιον, διάβασε τὸ ρητὸ *Τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ*¹¹. Γρήγορα γύρισεν τὰ φύλλα γιὰ νὰ βροῦν ἄλλο ρητὸ, ἀλλὰ ὅταν διάβασεν τὸ καὶ τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦσιν ἐν αὐτῷ¹², ἐπίσης τὸ θεώρησαν δυσοίωνα. Ἦταν ὅμως ἀργὰ γιὰ νὰ καλυφθεῖ τὸ θέμα, γιὰ τὴν ἤδη τὸ ἀληθὲς ἐσημειώθη¹³. Ἀφοῦ διασκεδάστηκαν οἱ ἀνησυχίες, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι κάτι ἄλλο ἔπρεπε νὰ ὑποδηλώνει τὸ ρητὸ, πραγματοποιήθηκε ἡ χειροτονία

1. *PLP*, ἀρ. 20276.

2. Παχυμέρη Ἱστορία V 7: 457, 18-461, 2

3. *P o l e m i s*, ὁ.π., σελ. 95, ἀρ. 50.

4. Παχυμέρη Ἱστορία VI 24:613, 9-619, 2

5. Παχυμέρη Ἱστορία VI 24:615, 5-19.

6. Βλ. *Alic e - M a r y M. T a l b o t*, *The Correspondence of Athanasius I, Patriarch of Constantinople* (CFHB VII), Οὐάσιγγτων 1975, σελ. xiv.

7. Παχυμέρη Ἱστορία, VIII.15:146, 3-11

8. Γιὰ τὴν βιβλιομαντεία βλ. Κουκουλέ, ὁ.π., τόμ. Α' 2, σελ. 158. Πρβλ. Οὐαμψίδης, *Ἡ διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐαγγελίου μαντική*. *Λογγραφεῖα* 33 (1982-84), σελ. 439-440.

9. Παχυμέρη Ἱστορία VIII 15:146, 11-13

10. *PLP*, ἀρ. 11096.

11. *Ματθ.* 25, 41

12. *Μαρκ.* 4, 12

13. Παχυμέρη Ἱστορία VIII 15:147, 1

του 'Αθανασίου. "Όσοι βέβαια είχαν αντίρρησης και όσοι θυμήθηκαν ανάλογη περίπτωση κατά τη χειροτονία του 'Αρσενίου¹, σίγουρα μετά από έξι χρόνια. πού ο 'Αθανάσιος έγκατέλειψε τον Πατριαρχικό θρόνο. Θα αισθάνθηκαν την ικανοποίηση να έπαληθεύονται οι φόβοι τους.

Την πρώτη 'Ιουνίου του 1296² και ενώ ο 'Ανδρόνικος βρισκόταν στη Δάματριν συνέπεσε να γίνει ισχυρότατος σεισμός γύρω στα μεσάνυχτα. ενώ οι μετασεισμικές δονήσεις συνεχίστηκαν μέχρι τις 17 'Ιουλίου. Προκλήθηκαν χάσματα στη γή, πλημμύρες, πτώσεις ναών και οικιών. 'Ο πρώτος σεισμός έγινε αισθητός και στην Κωνσταντινούπολη. Γκρεμίστηκε η όροφή του ναού των 'Αγίων Πάντων³. Γκρεμίστηκε επίσης το μεγάλο άγαλμα του 'Αρχαγγέλου Μιχαήλ, πού βρισκόταν στο ναό. Στα πόδια του άγάλματος ύπηρχε ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η', προσφέροντας στον άγιο όμοίωμα της πόλης. Το κεφάλι του άγάλματος κόπηκε, ενώ από τα χέρια του Μιχαήλ έφυγε η πόλη. Φυσικά, δυσμενέστατη ήταν η έντύπωση από το γεγονός αυτό, και για τον άπλο λαό, αλλά και για τον δεισιδαίμονα 'Ανδρόνικο, πού επέστρεψε έσπευσμένα⁴. 'Ο 'Ανδρόνικος θεώρησε ότι ο σεισμός ήταν εκδήλωση θεϊκής όργης για τη διαφθορά της δικαστικής εξουσίας. 'Αποφάσισε μεταρρυθμίσεις και ο Παχυμέρης περιγράφει με λεπτομέρειες τη λιτανεία πού πραγματοποιήθηκε και αναφέρει ότι ο 'Ανδρόνικος μίλησε με άυστηρά λόγια στο συγκεντρωμένο πλήθος ύποδηλών μεν και μήριμα θεϊόν το γεγονός, παραπτόμενος δέ και αυτών ως άμελώς διαγόντων και άνεπιστρόφως έχόντων προς νόμους θεϊους και δικαιοώματα⁵. Πράγματι σε λίγες μέρες ο 'Ανδρόνικος εξέλεξε νέο δωδεκαμελές σώμα δικαστών και άναγνώστηκε ειδικός για την περίσταση χρυσόβουλλος λόγος⁶. Μικρή πάντως ήταν η διάρκεια του θεσμού αυτού: και φοβερόν καθίστατο δικαστήριον, μεγάλω τε και μικρω έπ' ίσης τας κρίσεις εκφέρων, ει και μη εις μακράν διετέλεσεν, αλλά κατ' όλίγον, κατά τας των μουσικών χορδών κρούσεις, έξησθηνηκός διαπεφωνήκει⁷.

Σεισμός πάλι ήταν η αίτία να επανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο το 1303

1. Όπως πληροφορεί πάλι ο Παχυμέρης ('Ιστορία VIII.15:147, 9-14).

2. Για τη χρονολογία βλ. S c h m i d, ό.π., σελ. 85.

3. Για το ναό βλ. J a n i n, *Géographie ecclesiastique*, ό.π., σελ. 389-390.

4. Παχυμέρης 'Ιστορία IX.15:233, 9-235, 10. — Πρβλ. Γ. Γεωργιάδη 'Αρνάκη, ό.π., σελ. 48.

5. Παχυμέρης 'Ιστορία IX.16:236, 6-8.

6. D ö l g e r, *Regesten*, άρ. 2188.

7. Παχυμέρης 'Ιστορία IX.17:237, 3-8. — Πρβλ. Α. Μαυρομάτη, *Οί Πρώτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικής πρακτικής και ιδεολογίας*, 'Αθήνα 1983, σελ. 37-38, όπου τονίζεται ότι η μεταρρύθμιση αυτή, όσο και η ανάλογη του 'Ανδρονίκου Γ' 33 χρόνια άργότερα με τους καθολικούς κριτές, έμειναν χωρίς αξιόλογα αποτελέσματα και ότι η άρχουσα τάξη στις σχέσεις της με το κράτος και τις κατώτερες τάξεις δρούσε πέρα από νόμους και θεσμούς.

ὁ Ἀθανάσιος¹. Ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Β΄ Κοσμάς δὲν ἦταν σταθερὸς στὶς ἀποφάσεις του καὶ πολλὰς φορὰς ἢ μοναδικὴ διέξοδος στὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπιζε ἦταν νὰ ὑποβάλει τὴν παραίτησή του. Ἐνῶ διεξάγονταν διαβουλεύσεις τοῦ Ἀνδρονίκου μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικούς, ὥστε νὰ βρεθεῖ κάποια λύση, ὁ αὐτοκράτορας ἀνακοίνωσε, καὶ ὅλοι τὸν πίστεψαν, ὅτι τὸν ἐπισκέφθηκε ἓνας μοναχός, ὁ Μηνᾶς Σκωλήκης, γνωστὸς ὀπαδὸς τοῦ Ἀθανασίου, καὶ ζήτησε ἐπιμόνως νὰ τὸν συναντήσῃ. Ὁ Ἀνδρόνικος ἀρχικὰ δὲν ἔδωσε σημασία, ἀλλὰ ὁ μοναχὸς ἐπέμεινε ὅτι πρέπει νὰ τὸν συναντήσῃ πρὶν νυκτώσει. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος τὸν δέχτηκε. Μόνος μόνω τῷ βασιλεῖ² ὁ Σκωλήκης τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν Ἀθανάσιο, ὁ τέως Πατριάρχης ἦταν σκεπτικὸς καὶ στενοχωρημένος, γιατί θεία ἔμπνευση τὸν ἔκανε νὰ προαισθάνεται πολλὰ ἐπικείμενα δεινά. Ἡ συμβουλὴ τοῦ Ἀθανασίου ἦταν νὰ πραγματοποιηθοῦν ὀλονυχτίες σὲ ὅλες τὶς Μονὲς κατὰ τὰ ἐπόμενα βράδια, καὶ νὰ ζητηθεῖ ἡ θεϊκὴ βοήθεια. Ὁ Ἀνδρόνικος θεώρησε βásiμους τοὺς φόβους τοῦ Ἀθανασίου καὶ διέταξε νὰ πραγματοποιηθοῦν οἱ ὀλονυχτίες. Οἱ λίγες ἀμφιβολίες τοῦ Ἀνδρονίκου διαλύθηκαν ἔταν ἀργότερα, ἐνῶ ἀγρυπνοῦσε, ἀντιλήφθηκε ἑλαφρὸ σεισμό, μόλις αἰσθητὸ τῷ γρηγοροῦντι³. Ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ἀνήγγειλε ἀκόμα τίποτα, ἀλλὰ ἔταν μετὰ ἀπὸ δύο ἡμέρες ἔγινε ἰσχυρότερος σεισμός (χωρὶς πάντως σοβαρὰς ὕλικες ζημιές, ὅπως φαίνεται), διέταξε συγκέντρωση τοῦ κλήρου, θέλοντας νὰ μάθει τὴ γνώμη τους γιὰ τὸν μοναχὸ ποὺ προέβλεψε τὸ σεισμό, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά του. Οἱ γινῶμες τῶν παρισταμένων διχάστηκαν. Ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι πρόκειται γιὰ θείαν πρόρρησην, ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι πρόκειται περὶ ἀτόμου κλέπτορος τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν, ἐκ τοῦ τὰ τῷ Θεῷ πρόποντα προσαπάζειν⁴. Κανένας ὅμως δὲν ἐξέφερε ὑπεύθυνη γνώμη, ἀφοῦ δὲν γινώριζαν ποιὸς ἔκανε τὴν πρόβλεψη. Παρὰ τὶς προτροπὲς τους νὰ ἀποκαλυφθεῖ τὸ ὄνομα, ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ὑποχώρησε. Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα τοὺς ξανασυγκέντρωσε καὶ ξεκίνησαν μὲ τὰ πόδια πρὸς ἄγνωστη κατεύθυνση. Ὁ προσωρισμὸς βέβαια ἦταν ἡ Μονὴ Ξηρολόφου⁵, τὸ ἐρημητήριον τοῦ Ἀθανασίου. Καὶ ὁ μόνος ποὺ τὸ ἤξερε ἦταν ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος⁶, δηλωμένος ἐχθρὸς τοῦ Πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης (γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν ἀκολούθησε τὴν πορείαν). Ὅλοι οἱ ἄλλοι ζήτησαν ἀπὸ τὸν

1. FaH 01, ὁ.π., σελ. xxii-xxiii — La Fou, ὁ.π., σελ. 335. — Nicol, *Last Centuries*, ὁ.π., σελ. 109-110. — Τοῦ Ἰδίου, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Καίμπριτζ 1979, σελ. 12-14.

2. Παχυμέρη Ἱστορία Ν.34:360, 1.

3. Παχυμέρη Ἱστορία Ν.34:362, 12.

4. Παχυμέρη Ἱστορία Ν.35:363, 11-15.

5. Γιὰ τὴ Μονὴ Ξηρολόφου βλ. Janin, *Constantinople Byzantine*, ὁ.π., σελ. 439-440. — Τοῦ Ἰδίου, *Géographie ecclésiastique*, ὁ.π., σελ. 10-11.

6. Ἀρχμ. Ν. Παπαδόπουλου, Ὁ Ἀλεξανδρινὸς Ἀθανάσιος Β' 1216-1316, ΕΕΒΣ 6 (1929), σελ. 3-13. — *PLP*, ἀρ. 413.

Ἀθανάσιο τὸν Α΄ νὰ τοὺς εὐλογῆσει καὶ νὰ ἐπανέλθει στὸν πατριαρχικὸ θρόνο¹. Καὶ μετὰ ἀπὸ ἓνα ἐξάμηνο περίπου πάλιν ἐπίσκοπος, ὥσπερ ἐκ μαγγάνου τινὸς τῆς ἐπὶ τῷ σεισμῷ δοξάσης προγνώσεως εἰς τὸ μέσον ὄγεις, ἀναγαίνεται ὁ μὴδ' οἶός τε εἶναι τὴν ἱερὰν ἀρχὴν ἀναλαβεῖν προαιρούμενος². Ἡ μυστικὴ συνομιλία τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὸν Σκωλήκη, ἡ ἄρνηση τοῦ Ἀνδρονίκου νὰ φανερώσει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου, ὅλα αὐτὰ δικαιολογοῦν τὴ σκέψη ὅτι ἴσως ὑπῆρξε κάποια κατάλληλη ἐκμετάλλευση τοῦ θέματος τῆς πρόβλεψης τοῦ σεισμοῦ ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ Πατριάρχου, ποὺ βασίστηκαν καὶ στὴ γνωστὴ δεισιδαιμονία τοῦ Ἀνδρονίκου³. Οἱ ἀπόψεις τῆς ἀντίθετης μερίδας ἐκφράζονται παραστατικώτατα στὴν ἀλληγορία τοῦ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας (ποὺ παραδίδει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς)⁴, γιὰ τὸ γάτο τοῦ σκυτοτόμου, ποὺ ἦταν κατάλευκος, ἀλλὰ κάποτε, πέφτοντας στὸ ὑγρὸ ποὺ χρησιμοποιοῦσε τὸ ἀφεντικὸ του γιὰ τὰ δέρματα, μόλις διασώθηκε κατάμαυρος. Τὰ ποντίκια ἀρχικὰ θεώρησαν ὅτι τώρα ποὺ ὁ γάτος ἔγινε καλόγερος, δὲν θὰ θέλει τὴν κρεωφαγία καὶ ξένοιασαν. Σύντομα ὅμως διαπίστωσαν μὲ ἀπογοήτευσή τους ὅτι τὰ νύχια του παρέμεναν ἐξίσου κοφτερά. Καὶ ἡ δευτέρη πατριαρχία τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Α΄ δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν καλύτερη ἀπὸ τὴν πρώτη, ὅσο κι ἂν εἶχε προηγηθεῖ παραμονὴ του στὸ μοναστήρι.

Τελευταῖος στὴ σειρά τῶν σεισμῶν ποὺ περιγράφει ὁ Παχυμέρης⁵ εἶναι ὁ σεισμὸς τῆς Ρόδου, στὶς 8 Αὐγούστου τοῦ 1303. Λίγο καιρὸ ἀργότερα ἐπακολούθησε τουρκομανικὴ εἰσβολὴ στὸ νησί⁶. Ὁ σεισμὸς δὲν ἔγινε αἰσθητὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ ὀρισμένα ἄλλα μέρη, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Μεθώνη, ἡ Κορώνη καὶ ἡ Κρήτη ὑπέστησαν μεγάλες καταστροφές⁷.

1. Παχυμέρης Ἱστορία X.34-XI.1:359, 4-369, 10.

2. Παχυμέρης Ἱστορία XI.7:384, 3-6.

3. Εἶναι γνωστὸ ὅτι γενικὰ οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀθανασίου ἐπηρέαζαν πολὺ τὸν Ἀνδρόνικο, ποὺ τὸν διέκρινε καὶ κάποιο δέος ἀπέναντι στὸν Πατριάρχη. Γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν βλ. G i l l, *Emperor Andronicus II and Patriarch Athanasios I*, Βυζαντινά 2 (1970), σελ. 11-19.— N. D. B a r a b a n o v, *Otnosjenija cerkvi i gosudarstva v Vizantii na rubeze XIII-XIV vv (Patriarch Afanasii I i Andronik II Paleolog)*, Razvitie Feodalizma v Centralnoi i jugovostočnoj Evrope, Σβερντλόφσκ 1983, σελ. 52-63. Ὁ Ἰωσήφ Καλόθετος, ὀπαδὸς τοῦ Ἀθανασίου, στὸν βίο τοῦ Πατριάρχου (ἐκδ. Δ. Τ σ ά μ η, Ἰωσήφ Καλοθέτου Συγγράμματα, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 453-502), τονίζει ὅτι ἡ δευτέρη ἀνάρρηση τοῦ Ἀθανασίου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ὀφείλεται στὴν πρόγνωση τοῦ σεισμοῦ (ὁ.π., σελ. 493-494).

4. Γρηγορᾶ Ἱστορία VII.1:I.216, 21-217, 13. Πρβλ. Η α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ, ὁ.π., σελ. 10.

5. Παχυμέρης Ἱστορία XI.11:392, 17-393, 5.

6. Πρβλ. A. G. C. S a v v i d e s, *Rhodes from the End of the Gabulas Rule to the Conquest by the Hospitallers, A.D. 1250-1309* (ἀνέκδοτη ἀνακοίνωση στὸ 17ο Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸ Συνέδριον τῆς Οὐάσιγκτον), σ.μ. 48-49, ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Μὲ ἀφορμὴ τοὺς πρόσφατους σεισμοὺς τῆς Καλαμάτας, ἡ Φ λ ω ρ ε ν τ ί α Ε ὐ α γ γ ε λ ά τ ο υ - Ν ο τ α ρ ᾶ ἔγραψε σύντομο ἐκλαίευτικὸ ἀρθρο στὴν ἐφημερίδα «Τὸ Βῆμα» (ἀρ. 11868) τῆς 21-9-1986, χρησιμοποιοῦντας ὡς τίτλο τὴ φράση τοῦ Παχυμέρη καὶ τὰ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου... σεισμοῦ γεγόνασι παρανάλωμα (Ἱστορία XI.11:393, 4-5).

Ἡ περιδιάβαση αὐτῆ στοῦ ἱστορικοῦ ἔργο τοῦ Παχυμέρη ἔδειξε, πιστεύω, ὅτι ὁ ἱστορικός, παρὰ τῆ λογιότητά του, κατὰ βάθος πίστευε σέ πολλές προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες τῆς ἐποχῆς του. Ὅσο κι ἂν σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐκφράζει τὶς ἐπιφυλάξεις του (ἰδιαιτέρως ὅταν διηγεῖται γεγονότα στὰ ὁποῖα ὑπαισέρχεται ὁ ἀνθρώπινος παράγοντας), φανερὴ εἶναι ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ συγκίνησή του στὶς περιπτώσεις ὅπου ἡ Θεία Πρόνοια παρουσιάζει δείγματα τῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ ἐκκλησιαστικὸς Παχυμέρης εἶναι ἰδιαιτέρως εὐαίσθητος, ἰδιαιτέρως ἐπιρρεπὴς νὰ ἀναγάγει τὰ γεγονότα σὲ ἐκδήλωση θεικῆς δυσαρρεσκείας. Οἱ δύσκολες στιγμὲς τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους ἀπὸ ἕλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα νὰ συσσωρεύονται ἀπειλητικοί, ἐνῶ καὶ οἱ ἐσωτερικὲς ἔριδες (ἐκκλησιαστικὲς καὶ πολιτικὲς) κλυδώνιζαν ἐπικίνδυνα τὸ κράτος, ἀποτυπώνονται μὲ μελανά χρώματα καὶ σὲ αὐτὰ τὰ ψήγματα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἔργο ἐνὸς παρατηρητῆ τοῦ ἐπερχόμενου τέλους τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Παχυμέρης σχολίασε μὲ τὸν δικό του τρόπο τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, ἀφήνοντας νὰ διακρίνεται ἕλη ἢ ἀγωνία του γιὰ τὸ μέλλον, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπῆρχαν στοιχεῖα πρὸς νὰ δικαιολογοῦν ἀλσιδοξία.

ΣΤΕΛΙΟΥΣ ΛΑΜΙΑΚΗΣ